

JESENÍKY

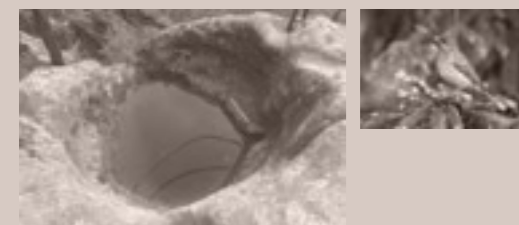
RYCHLEBSKÉ HORY

5/2020

OBSAH JESENÍKY A RYCHLEBSKÉ HORY

JESENÍKY RYCHLEBSKÉ HORY

Číslo 5/2020

www.jesrychle.cz

Erebia, z. s.

Horní Lipová 113
790 63 Lipová-lázně
IČ: 05807123
č.ú. 2601180966/2010
Fio banka, a.s. pobočka Šumperk
spolekerebia@email.cz

Náklad: 2500 kusů
Číslo vyšlo 1. 7. 2020
Vychází dvakrát ročně
Doporučená prodejní cena 39 Kč
Distribuce: Erebia, z. s.

Grafická úprava: Honza Valchař
Tisk: Grafotyp Šumperk

Eviden.č. MK ČR E 22942
ISSN 2570-5938

- 3 | **Úvodní slovo** ----- | *Vít Slezák*
- 4 - 6 | **Vzhůru za výhledy** ----- | *Jiří Glonek*
nejstarší cíle jeseníckých poutníků
- 6 | **Vzpomínka** ----- | *Miroslav Havira*
na Karla Kavalce
- 7 | **Bohuslavít** ----- | *Pavel Novotný*
nový minerál z horního města u Rýmařova
- 8 - 9 | **Malá orchidej z Velké Kotliny** ----- | *Vojtěch Taraška*
prstnatec Fuchsův chladnomilný
- 10 - 11 | **Ranná neboli Morgeland** ----- | *Igor Hornišer*
zaniklá osada u Malé Morávky
- 12 - 14 | **Pan nadlesní Hugo Pekarek** ----- | *Matěj Matela*
oborník i osobitá figurka jeseníckých hor
- 15 - 17 | **Království hub** ----- | *Daniel Dvořák*
Jelení bučina
- 18 - 19 | **Pastva** ----- | *Radek Štencel*
ve službách ochrany přírody
- 20 - 23 | **Bobr evropský** ----- | *Jiří Šafář*
kterak se na jesenícko vrátil
- 24 - 27 | **Stavba v harmonii** ----- | *Jakub Černoč*
Michal Babor
s jeseníckou venkovskou krajinou
- 28 - 29 | **Drama zvané** ----- | *Miroslav Havira*
kůrovcová kalamita
- 30 - 32 | **Cestovní ruch v oblasti Pradědu** ----- | *Jindřich Chlapek*
25 let sledování návštěvnosti Ovčárny
- 33 - 34 | **Skalní mísy** ----- | *Martin Hanáček*
výtvořiny vody odolávající ledovci
- 35 | **Fotografická soutěž** ----- |
Jak vidím Jeseníky

AGENTURA OCHRANY
PŘÍRODY A KRAJINY
ČESKÉ REPUBLIKY

Vydává Erebia, z. s.
ve spolupráci s AOPK ČR, RP Olomoucko, Správou CHKO Jeseníky

ÚVODNÍ SLOVO

Milí čtenáři,

dostává se Vám do rukou již páté číslo našeho časopisu. Jsme rádi, že si časopis oblíbilo mnoho lidí a jsme také rádi za množství kladných ohlasů. Během dvou let se nám podařilo nastavit jakžtakž pravidelnou strukturu časopisu. Snažíme se udržovat tematicky vyvážený obsah, k čemuž nám pomáhají zejména odborní pracovníci Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, resp. Správy CHKO Jeseníky a v nemalé míře také pracovníci Vlastivědného muzea Jesenícka, se kterým jsme navázali úzkou spolupráci. Správa CHKO Jeseníky ve spolupráci s vydavatelem časopisu organizovala na konci loňského roku konferenci k 50. výročí vyhlášení CHKO Jeseníky. Zájemcům o Jeseníky doporučujeme shlédnout záznam přednášek z konference (<https://slideslive.com/chkojeseniky>).

Doufáme, že nám současné společenské změny nezkomplikují vydávání časopisu. Celých 85 % nákladů na tisk a grafiku se nám doposud dařilo sehnat od různých sponzorů a z dotací. Pouze 15 % potřebných financí jsme získali prodejem časopisu v síti informačních center a částečně také přímým prodejem na internetu. Do budoucna se dá asi očekávat pokles dostupných veřejných financí na vydávání časopisu a stejně tak návštěvnost infocenter, coby prodejních míst, asi nebude letos trhat rekordy. Na druhou stranu návštěvnost českých hor zřejmě pokles turistů nezaznamená, možná právě naopak, riziko cest do zahraničí a blížící se parné léto vyžene lidi do hor. A právě proto jsme se rozhodli páté číslo zpřístupnit také elektronickou cestou, aby se mohlo dostat k co největšímu množství zájemců. Zdarma ke stažení najdete toto nejnovější číslo na stránkách www.jesrychle.cz, kde si také můžete objednat tištěnou verzi, starší čísla nebo stáhnout elektronicky první číslo.

vlasti
vědné muzeum
jesenícka

Partneři tohoto čísla jsou Vlastivědné muzeum jesenícka
a Spolek přátel přírodě blízkého lesa

FOTO NA OBÁLCE

Sasanka narcisokvětá nebo taky větrnice narcisokvětá (*Anemonastrum narcissiflora*). Latinský název rostliny je odvozen od slova anemos - vítr. V České republice se vyskytuje pouze v Jeseníkách a Krkonoších. V minulosti rostla i na Králickém Sněžníku. Jde o zákonem chráněný, silně ohrožený druh.
(foto: Petr Šaj, červen 2014, v pozadí Petrovy kameny)

Dostáváme hodně dotazů na možnost předplatného. Vzhledem k tomu, že časopis vychází jen dvakrát ročně a nikdy nemáme jisté finance na další číslo, neradi bychom vybírali peníze s tím, že možná nebudeme schopni dodržet závazky. Nově jsme však na stránkách časopisu zpřístupnili kontaktní formulář, abychom mohli zájemce informovat o vydání každého dalšího čísla. Kdo by chtěl časopis finančně podpořit, může tak učinit darem na číslo účtu 2601180966/2010.

Osobně cítím velký dluh vůči časopisu v nedostatečné propagaci a reklamě. Několik lidí dobrovolně a zadarmo vyvíjí nemalé úsilí, aby mohlo vyjít každé jedno číslo. Jak ale výsledek jejich práce dostat k co největšímu počtu lidí? Na závěr si vás proto dovoluji poprosit - pošlete elektronickou verzi časopisu svým přátelům. Když už ne kvůli časopisu, tak kvůli našim krásným horám. Děkuji.

za redakční tým
Vít Slezák

VZHŮRU ZA VÝHLEDY

NEJSTARŠÍ CÍLE JESENICKÝCH POUTNÍKŮ

Počátky turistiky v širší oblasti Jeseníků (zde je brán v potaz i masiv Králického Sněžníku a Rychlebských hor)

můžeme v pramenech sledovat již koncem 18. století. I sem dorazila díky anglickým estetikům v čele s W. Gilpinem, německým romantikům a zejména J. J. Rousseauovi rostoucí obliba a zaujetí pro kdysi opomíjenou, ba prý „ošklivou“ horskou krajinu. Právě tehdy zrozený fenomén turistiky začal psát svou historii i zde, stejně jako v Alpách či Krkonoších.

Rovněž se tady k průkopníkům zařadili zejména přírodovědci, geometři či příslušníci místní vzdělané inteligence. Ti všichni, ať z blízka či z daleka, vyhledávali omračující výhledy nebo krajinné kontrasty, snoubící v sobě protichůdné

„hrůzokrásné“ pocity. V optice dneška tedy adrenalinové zážitky. A hlavně putovali do hor pro potěchu z nich samotných. K vůbec nejstarším a nejoblíbenějším cílům tzv. gründerského období jesenické turistiky, k samotné

první doložitelné vrstvě časově končící zhruba rokem 1830, patřil kromě Vysokého vodopádu (k němu se zevrubněji vrátíme snad příště), Vřesové studánky, Mechového jezírka či Biskupské kupy, zcela bezesporu také Králický Sněžník a Praděd.

Králický Sněžník alias Schneeberg

Svého času takřka ikonický vrchol severního pohraničního horského pásma (1424 m n. m.), v minulosti označovaný různými přízvisky jako například Velký, Kladský či Špiklický, představoval vždy nepřehlédnutelnou dominantu viditelnou jak ze slezských rovin, tak z území Čech a Moravy. Proto se stal, obdobně jako krkonošská Sněžka, středobodem

vytrvalého zájmu nejen vědců, ale i předmětem obdivu prvních romantických poutníků. Věhlas Králického Sněžníku zpočátku zastiňoval dokonce i samotný Praděd. Vždyť ještě v polovině 19. století někteří věřili v jeho výškové prvenství, potupně označujíc Praděd za pouhého „vícekrále“ moravských hor.

Domněnky o jeho triumfu snad i nad krkonošskou Sněžkou se chystal rozptýlit změřením přesné výšky mezi jinými i profesor Karlovy univerzity Alois Martin David, který se k úpatí hory blížil 21. srpna 1796. Až k lichtenštejnské hájovně ve Velké Moravě putoval z Králík sám. Dál již počítal s průvodcovstvím hajného Merkela, u něhož našel i přístřeší: „S láskou a úctou mne přijal a vyslovil vřelou

účast a radost nad mým záměrem vystoupit na Sněžník.“ Následujícího rána od tří čtvrtě na sedm stoupala od hájovny tříčlenná výprava posílená o adjunkta Gläsera, neboť jen vynáška proviantu a drahocenných přístrojů (sextant, barometr, teploměr, přenosné hodiny a achromatický dalekohled) na vrchol dala dozajista zabrat. Cestou prošli kolem Tvarožných děr, o jejichž prohlídku se nemohl David ochudit. Asi hodinového zdržení nelitoval. Vrcholu i tak skupina dosáhla v dobrém čase asi o tři čtvrtě na deset. Ponechme stranou hlavní účel cesty spojený s určením nadmořské výšky, neboť to teď není směrdatné. Důležitější jsou Davidovy vjemy, které na vrcholu po několik hodin prožíval a

jež se staly inspirací i ostatním: „Povznášející pocit, tak mnohá města, místa, vesnice, a tak velký kus zeměkoule jedním pohledem přehlédnout, je lépe prožívat než vyjádřit slovy. Dobrý vzduch, který je v této výšce mnohem čistější a řidší a který jsem v tak značné výšce poprvé dýchal, mi byl tak libý, že jsem tento nádherný vrchol jen nerad opouštěl.“

Praděd alias Altvater

Stejně jako předchozího konkurenta i Praděd charakterizovala odedávna v očích člověka dlouho přetrvávající sněhová pokrývka. Nepřekvapí tudíž, že i on původně disponoval jménem Keylichten Schneberg – Oblý Sněžník (už k roku 1377, později též Niský – to

Rozhled z Pradědu (výřez) – vlevo masiv Králického Sněžníku, uprostřed Keprník, vpravo Malý děd se Švýcárnou. Litografie R. Czelechowskeho z roku 1877 (Moravská zemská knihovna v Brně).

Die RUNDSCHAU

Rozhled z Pradědu (výřez) – vlevo výstupová trasa Uechtritze s Ostrým vrchem, vpravo Petrovy kameny s Ovčárnou. Czelechowskeho litografie z roku 1877 (Moravská zemská knihovna v Brně).

aby ho bylo možné odlišit od ostatních „Sněžníků“ v okolí), přičemž Pradědem byl prvně česky nazván až roku 1846. Jeho výjimečnost co do „krásných výhledů“ oceňoval sice již počátkem 19. století lipovský rodák Reginald Kneifel, leč trvalou přízeň poutníků mu zajistil svými články prodchnutými jesenickým patriotismem až skutečný apoštol turismu v Jeseníkách Franz Mückusch von Buchberg, který Praděd oslavoval jako „obra“ či „krále Jeseníků“. O jednom ze svých nesčetných výstupů příteli Karlu Josefu Jurendemu napsal: „24. září 1813 odpoledne kolem půl třetí jsem stál na vrcholu Pradědu [...] a díval se na překrásné roviny Moravy.“ Mückusch Jeseniky miloval, obdivoval i dokonale

prochodil. Hlavně však svými aktivitami podnítil vystoupat nejen na Praděd početné zástupy lázeňských hostů z Karlovy Studánky, ale i další cestovatele. Z Vratislavi sem zamířil i přírodovědec Maximilian von Uechtritz, který se jal na Praděd dostat z Karlovy Studánky 24. června 1818. Za průvodce si zvolil místního pilaře: „[...] je přes svou otrhanou loupežnickou vizáž samá dobromyslnost a čestnost, jako všichni obyvatelé hor. Za celý den, když mne vedl na Praděd, žádal jen jeden zlatý vídeňské měny.“ Uechtritz mu dal zlaté dva s doporučením, ať nebvá tak dobrosrdečný. Skromnému a jinak v bídě žijícímu vůdci se to zdálo jako příliš velká suma za nepatrnou námahu. Uechtritz

s ním stoupal od domovské pily na Bílé Opavě příkrou strání přes Ostrý vrch až na kótu 1356 m n. m., v jejíž blízkosti se tenkrát nacházel ovčín pro několikasethlavé stádo. Tehdy šlo o obvyklou trasu, kterou ostatně i dnes sleduje lovecký chodník. Na vrcholu na Uechtritzze čekal odpočinek u malé kamenné chaty využívané pastýři a bylinkáři coby nouzový úkryt před nepohodou (roku 1837 již byla v rozvalinách) a taky překvapivě zjištění, že mu průvodce nebyl schopen až na výjimky pojmenovat nic ze spatřených krás.

text

Jiří Glonek

Vědecká knihovna v Olomouci

VZPOMÍNKA NA KARLA KAVALCE

Ve čtvrtek 12. března 2020 nás ve věku 72 let po těžké nemoci opustil náš kamarád a spolubojovník Karel Kavalec. Smyslem pro pomoc, laskavým slovem a svým osobitým humorem byl Karel výjimečnou osobností, výborným parťákem a skvělým člověkem vždy s úsměvem na tváři. A jak si dobře pamatují, životní nadhled mu nechyběl ani v době nemoci. Zpráva o Karlově úmrtí nás všechny silně zasáhla.

Spolu se svou manželkou Věrou stál v počátcích ochrany přírody v Jeseníkách. Na Správě CHKO Jeseníky pracoval jako lesník od roku 1974 po více než 35 let. Zasloužil se o vyhlášení řady rezervací, mimo jiné také o záchranu jedněch z nejcennějších lesů Jeseníků, z nichž pořád čerpáme mnohé poznatky. Bez zásluhy Karla by to dnes možné nebylo.

A jak na něj vzpomínají jiní? „S Karlem Kavalcem jsme měli možnost se setkávat na profesních akcích chráněných krajinných oblastí. Pojil nás společný zájem především na zachování přírodních hodnot v lesních rezervacích. V poněkud izolované a specifické komunitě ochránářů byl vždy ochotný sdílet problémy jiných, poradit a povzbudit nás mladší. Budeme na něho vzpomínat také jako na klidného člověka se schopností přenášet dobrou náladu na všechny kolem sebe, kolegy z Beskyd nevyjímaje“, praví beskydští ochránáři Pavel Popelář a Tomáš Myslíkovan.

Bývalý lesní správce lesní správy Město Albrechtice Vítězslav Závodný zase vzpomíná: „Karel byl vždy klidný, rozvážený a férový za všech okolností. Po pracovní stránce nedával nikdy najevo, že má v rukou moc a tu uplatňuje až na samou hranu, proto byl oblíbený a tím také zpravidla dosáhl více, jako když by vystupoval z pozice síly.“

Dlouholetá kolegyně Radka Nožřívá nostalgicky dodává: „Karel byl velmi laskavý a přátelský člověk. Při mém nástupu na Správu CHKO Jeseníky mi hodně pomohl. Nikdy neměl nouzi o dobrou radu ani milé slovo. Karle, za všechno Ti děkuju.“

Čest Karlově památce!

Fialová drúza krystalů bohoslavitu na puklině rudní žíly, cca 15x zvětšeno. (foto: J. Král)

Světový mineralogický systém v současnosti tvoří zhruba 5450 druhů minerálů, většina z nich byla objevena a popsána během posledních 200 let. Území Jeseníků a Rychlebských hor se na tomto počtu podílí 5 minerály, jejich stručný výčet uvádí tabulka. Posledním novým minerálem je Bohuslavit, na jehož objevu se podílelo mineralogické pracoviště Vlastivědného muzea v Olomouci. Možnost, že se jedná o nový minerál, avizovaly výsledky prvních identifikačních laboratorních prací, které nechalo provést muzeum v roce 2015.

K objevu minerálu došlo v rámci zmáhání a zpřístupňování podzemí dolu Antonína Paduánského pro veřejnost, které probíhá od roku 2013 – jednu z vyzámáhaných úpadnic prezentuje foto č. 1. Štola Antonína Paduánského podfárala v 16. až 17. století různá středověká důlní díla vyražená v nevelké hloubce pod povrchem. Součástí tohoto zmáhání byl záchranný mineralogický sběr, který realizovalo Vlastivědné muzeum Olomouc. Minerál byl nalezen v historické průzkumné chodbě, která náleží ke starším částem dolu, v němž bylo těženo ve středověku stříbro.

1) Nově vyzámáhaná úpadnice spojující středověká báňská díla s dolem Antonína Paduánského, Horní Město u Rýmařova. (foto: P. Pauliš)

BOHUSLAVIT

NOVÝ MINERÁL Z HORNÍHO MĚSTA U RÝMAŘOVA

V současnosti lze v dole velmi vzácně nalézt drobné drátky a plíšky ryzího stříbra, většina stříbra však byla získávána z galenitu a tetraedritu.

vším pyritu) na puklinách rudních žil – na foto č. 2 je patrný shluk sekundárních minerálů na stěně důlní chodby před postavou geologa.

nový minerál	lokality, kde byl minerál poprvé nalezen	¹⁾ rok objevu nebo ²⁾ rok schválení IMA
stilpnomelan	Horní Údolí u Zlatých Hor	1827 ¹⁾
enstatit	Žďár u Rudy nad Moravou	1855 ¹⁾
zálesit	Zálesí u Javorníka	1999 ²⁾
litochlebit	Zálesí u Javorníka	2010 ²⁾
bohoslavit	Horní Město	2018 ²⁾

IMA = Mezinárodní mineralogická asociace, schvaluje nové minerály

Minerál Bohuslavit má chemický vzorec $Fe_4(PO_4)_3(SO_4)(OH)(H_2O)_{10} \cdot nH_2O$, jde tedy o sulfatofosfát trojmocného železa, v němž n znamená proměnlivý počet molekul vody ve volných prostorách mimo základní krystalovou mřížku a pohybuje se v rozmezí 5 až 14. Bohuslavit krystaluje v triklinické (tj. trojklonné) soustavě a tvoří fialově zbarvené tabulkovité krystalky šestibokého průřezu o velikosti max. 0,3 mm, které skládají růžicovité shluky pokrývající plochu vzorku i na několika centimetrech čtverečních. Bohuslavit vzniká rozkladem sulfidických rud (před-

Bohuslavit byl pojmenován po profesoru Masarykovy univerzity v Brně – Bohuslavu Fojtovi, který se podílel v druhé polovině 20. století na výzkumu rudních ložisek na severní Moravě a ve Slezsku. Jak vyplývá z citace prvního popisu minerálu, bohoslavit byl souběžně zkoumán mineralogy v České republice a v Itálii (kde byl současně nalezen v dolu Buca della Vena v Toskánsku), takže se vyskytuje na dvou lokalitách na světě. Jako nový minerál byl bohoslavit schválen Mezinárodní mineralogickou asociací (IMA) v roce 2018.

Literatura:

Daniela MAURO, Cristian BIAGIONI, Elena BONACCORSI, Ulf HÄLENIUS, Marco PASERO, Henrik SKOGBY, Federica ZACCARINI, Jiří SEJKORA, Jakub PLÁŠIL, Anthony R. KAMPF, Jan FILIP, Pavel NOVOTNÝ, Radek ŠKODA and Thomas WITZKE: Bohuslavite, $Fe_4(PO_4)_3(SO_4)(OH)(H_2O)_{10} \cdot nH_2O$, a new hydrated ironphosphate-sulfate. – Eur. J. Mineral., 2019, 31, 1033–1046.

2) Kůra bohoslavitu v rezavě zbarveném výlomu ve stěně chodby před geologem. (foto: P. Pauliš)

text

Pavel Novotný

Vlastivědné muzeum v Olomouci

Detail květenství
prstnatce Fuchsova
chladnomilného

Prstnatec Fuchsův
chladnomilný
– albinotický jedinec

PRSTNATEC FUCHSŮV CHLADNOMILNÝ

MALÁ ORCHIDEJ Z VELKÉ KOTLINY

Prstnatce (rod *Dactylorhiza*) patří mezi poměrně bohatý, avšak také dosti komplikovaný rod orchidejí mírného pásu. Svě jméno, české i latinské, získaly podle prstovité dělených hlíz. Dříve byly řazeny mezi vstavače, od nichž se ale odlišují právě tvarem podzemních orgánů. Hlízy vstavačů totiž připomínají docela jinou část lidského těla, jejich latinské jméno *Orchis* je odvozeno od řeckého pojmenování varlat. Zůstaňme tedy raději u prstnatců, které jsou vděčným tématem botanického výzkumu.

Z České republiky je známo asi 15 druhů a poddruhů prstnatců, kvůli taxonomickým nesrovnalostem se toto číslo liší s každým nově publikovaným přehledem. Některé druhy lze potkat i na Jesenicku. Tak třeba prstnatec májový, „učebnicový“ zástupce celého rodu, zvěstuje lásky čas na mokřadech v jesenickém podhůří. O monitoringu vzácného prstnatce bezového na loukách u Chebzi jste se zase mohli dočíst v předchozím čísle tohoto časopisu. My se ale nyní zaměříme na prstnatec Fuchsův chladnomilný, který dokázal pořádně zamotat hlavy již řadě botaniků.

Prstnatec Fuchsův chladnomilný patří ke vzácnějším zástupcům svého rodu, u nás roste pouze v nejvyšších polohách

Krkonoš a Hrubého Jeseníku. Zde byl nalezen na několika lokalitách, zdaleka nejbohatší populaci má ovšem ve Velké kotlině. Bezpochyby se i po více než sto letech jedná o výsledek geniálních managementových opatření Járy Cimrmana. Vždyť přítomnost Cimrmanových volů musela pro řadu vzácných rostlin ve Velké kotlině představovat hotové spasení.

Když má orchidej krizi identity...

Bratříčkem prstnatce Fuchsova chladnomilného je v Jeseníkách daleko hojnější prstnatec Fuchsův pravý. V literatuře se uvádí řada znaků k rozlišení těchto dvou poddruhů. Jako prstnatec Fuchsův pravý bývají označovány statné rostliny s bohatým, bledě růžovým květenstvím. Takové se roztrouše-

ně vyskytují na lesních prameništích, rašelinných loučkách, ale také ve vlhkých příkopech podél lesních cest, a to v celém pohoří s výjimkou nejvyšších poloh. Jedinci prstnatce Fuchsova chladnomilného mají být naopak rostliny nízkého vzrůstu (do 30 cm), s pouhými 2-3 krátkými, srpovitě zakřivenými listy a řídkým, nápadně sytě nachovým květenstvím. Rostliny odpovídající tomuto popisu lze potkat nad horní hranicí lesa, typicky na subalpínských prameništích a v potočných nivách.

Problém je, že mnohé jesenické populace vykazují přechodné znaky a vlastně tak nejdou přiřadit ani k jednomu z obou poddruhů. Nejčastěji se to týká rostlin na loukách v okolí horských chat (Ovčárna, Švýcárna) a při horní hranici lesa, tedy v místech, kde se mohou oba poddruhy setkávat. Záblesk naděje na relativně snadné rozlišení obou poddruhů přinesl výzkum na mikroskopické úrovni. Zprvu se totiž zdálo, že by se oba poddruhy mohly lišit počtem chromosomů v buněčném jádře. Všechny populace prstnatce Fuchsova chladnomilného totiž mají oproti typickým populacím prstnatce Fuchsova pravého vyšší počet chromosomů. Jenže... Jak ukázal další výzkum, v případě Jeseníků a Krkonoš to neplatí. Tady

totiž mají oba poddruhy chromosomů stejně. Tím lze také vysvětlit existenci morfologicky přechodných populací: vzhledem ke stejnému počtu chromosomů patrně chybí jakákoliv překážka ve vzájemném křížení obou poddruhů a tedy v „prolínání“ jejich genů. Jednoduše, některé rostliny v Krkonoších a Hrubém Jeseníku mohou mít ve své genetické výbavě od každého poddruhu kousek.

Typická rostlina prstnatce Fuchsova chladnomilného (foto: Leo Bureš)

Seveřan, nebo našinec?

Dosud nezodpovězenou otázkou jsou také příbuzenské vztahy prstnatce Fuchsova chladnomilného k jiným prstnatcům. Od toho se přitom odvíjí nejen jeho umístění v botanickém systému, ale také ochranný význam, jaký by měl být přikládán jesenickým a krkonošským populacím.

Suchopýrkové prameniště ve Velké kotlině – typický biotop prstnatce Fuchsova chladnomilného (foto: Leo Bureš)

Podle jedné názorů lze střeoevropské populace zahrnout do některého z (pod)druhů vyskytujících v (sub)arktických oblastech Evropy. Přírodní poměry nejvyšších partií střeoevropských hor se skutečně v mnohém podobají severské tundře. V Hrubém Jeseníku známe řadu druhů s podobným charakterem rozšíření, třeba vrbu laponskou nebo ostřici skalní. Takové druhy jsou obvykle chápány jako glaciální relikty. Jiní autoři v prstnatci Fuchsově chladnomilném naopak spatřují dalšího z endemitů sudetských pohoří, k nimž lze počítat třeba zvonek okrouhlolistý sudetský či jestřábník zlatoblizný (o něm více viz číslo 2/2018 tohoto časopisu). Třetí názor do pranice říká, že morfologické odchylky horských populací jsou jen výsledkem adaptace prstnatce Fuchsova pravého na drsné horské klima (tzv. ekomorfóza) a rozlišování prstnatce Fuchsova chladnomilného vůbec nemá smysl. Dosavadní výzkum založený na studiu morfologické variability a velikosti genomu zatím tento oříšek rozlousknout nedokázal, snad ukáže více analýza molekulárních markerů.

Další prstnatcové záhady Jeseníků

Prstnatec Fuchsův chladnomilný není jediným záhadným prstnatcem Jeseníků. Do jeho příbuzenstva patří také rostliny z rejrvízkých mechových jezírek, nejnověji označované jako prstnatec plamatý bažinný. Ty se totiž nepodobají žádnému z prstnatců, které jsou z oblasti známy. Prozatím se jeví jako nejpravděpodobnější, že semena těchto orchidejí přinesl na svých botách pastýř Gill, když se potuloval po sousedních pohořích. Také tato hypotéza však bude muset být testována pomocí molekulárně-biologických metod. V každém případě je až s podivem, že i tak nápadné a atraktivní rostliny, jakými prstnatce bezesporu jsou, mohou stále skýtat tolik nevyřešených záhad.

text a foto

Vojtěch Taraška

Vlastivědné muzeum Jesenicka

biolog

Katastr zaniklé obce Morgenlandu (od roku 1945 Ranná) se rozkládá na temeni Železného vrchu (dříve Eisenberg, 859 m n. m.), nad údolím Bělokamenného potoka v Malé Morávce. V současné době zde stojí pouze jediný lidový dům. Do roku 1955 tomu bylo jinak.

Morgenland v roce 1952
(foto: Pavlíková)

RANNÁ NEBOLI MORGENLAND

ZANIKLÁ OSADA U MALÉ MORÁVKY

Místní část obce Malá Morávka sestávala až do svého zániku v 50. letech 20. století z 12 usedlostí a hostince. Vznik této vesnice a osudy mnoha obyvatel byly spojeny s těžbou a zpracováním železné rudy. Další obyvatelé Morgenlandu se zabývali také výrobou dřevěného uhlí. Spolu s horníky a uhlíři se zde usadili také zemědělci. Všichni tu měli ideální podmínky. Celé úbočí Železného vrchu je protkáno ložisky železné rudy, stráně byly vždy porostlé hustými smíšenými lesy a okolní louky se sklánějí k jihovýchodu. Železný vrch se schematickým zakreslením prostoru těžby železné rudy můžeme identifikovat již na mapě bruntálského panství z roku 1579. Na svahu Železného vrchu jsou dodnes patrné pozůstatky středověké těžby a na jeho úbočí se nacházel i zaměřovací (zarážkový) bod pro těžební pole v nejbližším okolí. Právě zde byla v činnosti v první polovině 17. století některá z hlavních těžebních polí Malé Morávky. Jejich zničení Švédy v době třicetileté války znamenalo přerušování hutní

výroby ve zdejších hutích. V hlášení z listopadu 1647 se uvádělo: "Doly a dědičná štola na Železném vrchu jsou od doby příchodu nepřítele do země opuštěny, šachty většinou zašly, ale těžba je musí znovu obnovit." Těžba byla zanedlouho skutečně obnovena. Například na těžebním poli Perlshof, které od jihu přiléhá k Morgenlandu, se dobývala ruda až do července 1852.

Místní ústní tradice uvádí, že právě Morgenland je místem nejstaršího osídlení Malé Morávky. Tuto skutečnost podporovala také pověst o kováři Petzoldovi, který právě zde a za pomoci vládců hor Praděda měl nalézt první železnou rudu. Jiná pověst situovala na nedalekém vrchu Barbora (dříve Barbara Höhe,

819 m n. m.) legendární panské sídlo, které obdobně jako hrad Fürstenwalde nad Vrbnem, měl podle pověsti zaniknout výbuchem za třicetileté války. Skutečností, podpořenou zápisy v gruntovních knihách je, že první osídlení je zde

Dům č. p. 140, hostinec Fritsch, je v roce 1788 uváděn ve vlastnictví Josefa Rothera. Posledním majitelem před rokem 1945 byl Joseph Fritsch (1875 - 1971), zemědělec a hostinský. Fritschův hostinec byl oblíbeným výletním místem Malé Morávky a cílovým místem lázeňských hostů z Karlovy Studánky. Hostinec poskytoval jednoduchou kuchyni a disponoval několika pokoji. Před druhou světovou válkou se tu konávaly taneční zábavy, na kterých hrávala Schoberova a Fitzova kapela z Malé Morávky. Po odsunu místních obyvatel v roce 1946 hostinec, stejně jako celá vesnice, zpustl a byl srovnán se zemí.

prokazatelně podchyceno zápisy z roku 1662, ikonograficky snad v roce 1579. Od 17. století zde byli usazeni příslušníci významných těžbařských rodů.

Pozoruhodnou skutečností jsou záznamy o nově narozených dětech na Morgenlandu. Od prvního zápisu 11. března 1673 do 30. září 1677 se tu narodilo 10 dětí, z toho jediný chlapec. Známé jména prvních osadníků, většinou horníků a uhlířů, původem z nedalekého Podlesí – Eliass Blader, Hans Schindler, Stephan Beytel, Andreas Güttler nebo Hanss Birg, pisař z malomoráveckého hamru. O něco později se zde usadili významní horničtí podnikatelé, bratři Georg, Martin a Tobias Ascher. Žili tu, dobývali železnou rudu a vlastnili zde rozsáhlé polnosti. Jiný těžbařský rod Raabů se zaměřil v 18. a 19. století na dobývání zlata v sousedním Andělskohorském rudném revíru (v roce 1725 Christian Raab). V roce 1676 měl Morgenland 12 usedlostí, o sto let později (1788) se počet domů zvýšil na 16. Jména mnohých rodů prvních osadníků můžeme číst v pozemkových knihách až do roku 1945.

V tuto dobu zde žili většinou lesní dělníci, zemědělci a drobní řemeslníci a část obyvatel docházela za prací do nedaleké Malé Morávky.

Vesnice nebyla nikdy elektrifikována. Farníci docházeli do kostela v Malé Morávce, v dosahu byla kaple sv. Josefa na Podlesí, kaple v Hubertově a poutní kostel na Anenském vrchu nad Andělskou horou. Pro lázeňské hosty z Karlovy Studánky byl v první polovině 20. století výletním cílem zdejší hostinec Josefa Fritsche. Část takovéto vycházky mohli absolvovat turisté po historické spojnici mezi Morgenlandem a těžebním prostorem na Javorovém vrchu, zvaným dříve Sněžná cesta.

Jihovýchodně od vesnice vzniklo na nejvyšší bodu vrchu Skalisko (dříve Trampuschberg, 797 m n. m.) počátkem 20. století pozoruhodné turistické místo. Skalní výstupek (dnes bez názvu, dříve Trampuschfelsen) nad vesnicí poskytoval v minulosti neopakovatelný rozhled do kraje. Místní obyvatel, horník Eduard Wildner, spolu s majitelem pozemku Rudolfem Schindlerem z Malé Morávky, vysekali do skály od podzimu 1902 do jara roku 1903 12 stupňů. Točité schodiště do 6,5 m vysoké skály otesávali čtyři měsíce a zpřístupnili tak vyhlídku s pohledem na hřebeny Jeseníků a Bruntál. Jednou ročně, vždy v podvečer slunovratu 21. června, se konal hromadný výstup ke skalisku. Pochody vystupovaly ke skalisku úvozem od Rychty v Malé Morávce.

Celkový pohled na Morgenland z vrchu Skalisko

Vesnice Morgenland zmizela během deseti let po skončení 2. světové války. Pro nové dosídlení nevýhodná poloha byla důvodem minimálního zájmu o domy po původních obyvatelích. Domy rychle chátraly. Za přispění dosídlenců satelit Malé Morávky postupně mizel. Zděný Fritschův hostinec zpustl a byl srovnán se zemí. Roubené domy byly většinou rozebrány, naloženy na železniční vagóny a jako palivo a opracované trámy odvezeny. Do roku 1955 zmizela téměř celá osada. Do současnosti zde zůstal stát pouze jediný objekt - dům č. p. 142.

Č. p. 142

text
Igor Hornišer
Muzeum v Bruntále

Prameny:
Indikační skica Malé Morávky 1837.
Gedenkbuch der Gemeinde Klein Mohrau II. ZA v Opavě, SOK A Bruntál, fond Archiv obce Malá Morávka, inv. č. 1

Literatura:
Freudenthaler Zeitung 1915, 1927, 1928, 1930, 1930, 1937
Freudenthaler Ländchen 1955
HORNÍŠER, I.: Těžba železných rud na východním úbočí Jeseníků. SBM 2009. Bruntál 2009, s. 41 – 48.

PAN NADLESNÍ HUGO PEKAREK

ODBORNÍK I OSOBITÁ FIGURKA JESENICKÝCH HOR

Jeden z prvních jesenických lyžníků, obratný lesní hospodář, svérázný ornitolog i vyhledávaný ohněstrůjce. Osobnost nadlesního Pekarka v mnoha ohledech připomíná Járu Cimrmana – nejen šíří zájmů, ale i jakousi záhadností plynoucí z pozoruhodného nedostatku informací...

„Buď lyžím zdar!“
Jeseničtí lesníci se i díky Pekarkovi stali obratnými lyžníky, pan nadlesní čtvrtý zleva.
(archiv Jiřího Ondřejkoviče)

Hugo Pekarek
mladý a v civilu.
Portrét nakreslil
autor článku.

Přestože se ve své době jednalo o nanejvýš významnou postavu lesnictví Jeseníků, dochovalo se k Hugo Pekarkovi nemnoho poznatků, nadto ještě roztržitých v různých zdrojích, takže se pátrání po jeho osudech podobá opětovnému skládání mozaiky o tisíci kouscích. Nicméně informace, které se mi dosud podařilo sesbírat, svědčí o velice zajímavém naturelu tohoto lesníka, tolik přispívajícího k neopakovatelné atmosféře předválečných hor.

Původ a mládí

Tajemstvím byl dlouho opředen i samotný Pekarkův původ, ba dokonce i datum a místo jeho příchodu na svět. Zatímco v otázce roku narození (1852) panuje ve všech dochovaných dokumentech shoda, přesný den variuje – někde se uvádí 17. únor, jinde 19. únor. Větší nejasnost ale vyvolávalo rodiště. Původní předpoklad, že onen všude zmiňovaný Waldhof odkazuje na vesnici Zborná (dnes součást Jihlavy), se ukázal jako mylný, neboť v tamní matrice není o Pekarkovi jediná zmínka. Světlo do případu vnesl až v lednu tohoto roku jihlavský archiv. Jako Waldhof se kromě Zborné nazývala i hájenka mezi obcí Zboží a Tis, jíž se dnes říká Lesní Dvůr (okr. Havlíčkův Brod). A skutečně, v příslušné česky psané matrice jsem hledaný zápis našel. Hugo Mořic Pekárek se narodil 9. února lesníku Janu Pekárkovi a matce Anně, roz. Uherové, mlynářské dcerce z Bohdanče. Je milou perličkou, že na svět malého Huga přivedla jeho babička, „bába zkoušená“ Josefa Pekárková, která s mladými v hájence bydlela.

Kde Hugo chodil do obecné školy, zatím známo není, roku 1867 však zasedl do lavic Reálného gymnázia v Jihlavě. Dle vysvědčení platil za výborného studenta (nejvíce mu šly technické předměty), často byl dokonce hodnocen jako nejlepší ve třídě. Maturoval na přelomu července a srpna 1873 s vy-

znamenáním, načež nastoupil na vídeňskou Hochschule für Bodenkultur. I zde se mohl pochlubit vynikajícími studijními výsledky. Po absolvování roku 1878 na škole působil (minimálně do roku 1880) jako asistent vyučující předmět Nauka o lesní výrobě (föorstliche Produktionslehre). Je zajímavé, že archiválie tohoto ústavu představují dosud jediný nalezený zdroj, v němž je u Pekarka uvedeno, že byl Čech. Později se setkáme již výlučně s národností německou.

Služba v srdci sudetských hor.

Nadlesním ve Vidlích

Roku 1880 Pekarkova stopa načas mizí. Až v říjnu 1883 informuje Österreichische Forst-Zeitung, že „prozatímní správou revíru Vidly u Vrbna byl pověřen biskupský adjunkt Hugo Pekarek“. Mladý lesník si do drsného vysokohorského prostředí o tři léta později přivedl nevěstu Marii Annu, roz. Czech, z Velkých Heraltic, která mu za necelý rok povila syna Viktora. Šťastnému otci se dařilo i v životě pracovním – v listopadu 1887 byl povýšen na nadlesního II. třídy.

„Muž vysokého vzdělání, nejpřísnější svědomitosti a lásky ke své práci“, jak Pekarka označil vrbenský fotograf Olbrich, si našel chvíli i na koničky, v první řadě na ornitologii, byť v poněkud specifické podobě. „Z hor sudetských napsal mi 24. listopadu 1893 pan nadlesní Hugo Pekarek, že 26. října, ráno v osm hodin, v blízkosti svého bydliště (Vidly, u Vrbna) zastřelil ořešníka krope-

natého sibiřského, 28. října pak jeden kus pouze zahlédl“, píše opavský ornitolog E. Rzehak. Videlský nadlesní tímto svébytným způsobem, tedy usmrčením, nechtyl cenného opeřence poprvé (např. roku 1891 stihl stejný osud vzácného hýla rudého). Inu, lesník živící dvě děti (roku 1889 přibyla do rodiny dcera Helena) zřejmě neměl fotoaparát, takže k identifikaci ptactva zvolil v dané situaci nejjednodušší řešení (střelbu mimochodem skvěle ovládal). Některým šťastnějším jedincům říše živočišné se však u Pekarka přece jen přežít podařilo. Jak se dozvídáme opět od Rzehaka, v letech 1886–1893 chytil Pekarek sedm kusů výra velkého. Pravda, šesti z nich se stal lesníkům železný skřípec osudným, jeden ale vyvázl se zdravou kůží a videlský ornitolog jej později i zpeněžil. „Statný, nádherný, živý výr bez úhony je sofort připraven k prodeji. Nabízí Pekarek, nadlesní ve Vidlích (Slezsko),“ zní inzerát z roku 1891.

Videlská biskupská hájenka,
kde Pekarek začínal svoji dráhu lesníka.
(archiv Lukáše Abta)

Lyžař i autor odborných textů

Pokud se některý z badatelů s Pekarkovým jménem již setkal, pak zřejmě výlučně v souvislosti s počátky lyžování v Jeseníkách, neboť spolu s Viktorem Heegerem patří k prvním odvážlivcům, kteří na nohy nazuli ski a vydali se na zasněžené kopce. Konkrétně Pekarek, jenž lyže zakoupil i pro své podřízené, záhy získal pověst znamenitého „skiáka“ i mimo region Jeseníků. Skutečnou slávu a respekt si pak mezi lyžařskými kolegy vydobyl roku 1893, kdy jako vůbec první pokořil vrchol Pradědu na lyžích! Toto prvenství tak zůstane navždy spojeno s jeho jménem. Mimochodem v ten samý rok zveřejnil ve věstníku moravsko-slezských lesníků velice zajímavý a erudovaný článek o možnostech využití lyží v lesnické práci.

Pekarkovu obratnost na svahu však zřejmě již trochu méně ocenila jeho žena. Ještě po letech se totiž na loveckých chatách vzpomínalo na to, jak si čtveráky nadlesní často před sjezdem posadil do batohu malého Viktora, který se táty chytil

Hýl rudý (foto: Petr Šaj)

kolem krku, a už si to oba Pekarkové za patřičné hrdelní kulisy svištěli v oblaku rozvířeného sněhu dolů. Aby vytíženosti pracovní i osobní nebylo málo, stihl mladý lesník ještě ve volných chvílích publikovat. Za pozornost stojí kupř. vysoce odborný článek uveřejněný na konci února 1896 v Österreichische Forst-Zeitung zabývající

Hájek v Bělé čp. 50, kde Pekarek prožil poslední léta života. Objekt dnes patří Arcibiskupským lesům, obývá jej hajný ve výslužbě Jan Eliáš.

na konci války finanční prostředky docházely, sebral pan nadlesní flintu a Červenému kříži zaslal bezmála 12 kg zvěřiny, aby se ranění vojáci mohli posilnit. K Pekarkově profesionalitě (roku 1915 byl jmenován lesním radou) a činorodosti si tak můžeme přičíst i lidskost a laskavost.

Poslední roky života prožil v horní části Bělé, v hájence čp. 50, kde mu dělala společnost o dvacet let mladší hospodyně Berta Nietzsche, ovdovělá tkalcovská mistrová z Jeseníku. Hugo Pekarek zesnul v neděli 18. 2. 1923, podlehl mozkové mrtvici – pokud se celý život domníval, že slaví narozeniny 17. 2., není vyloučeno, že to předchozího večera se slavením poněkud přehnal. Místo posledního odpočinku našel na horním domašovském hřbitově, kde spočinul po boku manželky a dcery.

Iniciály „HP“ dávají tušit, komu dřevěné plašidlo na zvěř patřilo. V pozadí cesta zvaná Pekárka.

se příjem vody lesní zvěří či text z března 1887, v němž Pekarek radí, jak o zvěř („naše drahé kamarády“) pečovat v zimních obdobích. Doporučuje do krmiva přidávat jeřabiny či vlní bob, odrazuje kolegy od náhlého střídání potravy nebo apeluje na údržbu solných lizů a krmelců. „Jde přece o jednu z nejkrásnějších ozdob našich lesů, osvěžující element poskytující hvozdům poezii,“ vysvětluje důvody svého zájmu o jeleny a srny. „Bohužel,“ pokračuje, „stále se setkáváme s řadou tzv. střelců, kteří raději střílí, než hájí.“

Ochránce přírody i mistr ohnivých efektů. Působení v Horním Domašově

V červnu 1896 byl Pekarek přemístěn na druhou stranu Videlského kříže, do Horního Domašova, kde o rok později přišla na svět dcera Martha. V roce 1903 však rodinu postihla tragédie, když dcera Helena v pouhých čtrnácti letech podlehla plicní tuberkulóze.

Ani v Domašově Pekarek nezhálel. S agilností sobě vlastní se zapojil do veřejného dění (zasedal v obecní radě), účastnil se výstav trofejí, několik let byl zván do komise státních zkoušek pro lesnickou službu v Opavě. Coby přívrženec turismu nechal ve svém revíru vyspravit několik stezek, např. tu vedoucí ze Švýčárny k Vysokému vodopádu (dnes modrá značka), za což mu Moravsko-slezský sudetský horský spolek v místním tisku náležitě poděkoval. Ostatně cesta zvaná Pekárka z Červenohorského sedla směrem k Velkému Klínu dodnes nese název právě po panu nadlesním (dle pamětníků ji měl Pekarek nechat vystavět). V roce 1913 pak spolu s prof. Heinrichem Lausem, významným přírodovědcem, sepsal petici, která žádala přijetí výnosu o ochraně flóry a fauny Jeseníků (záměr nakonec neodsouhlasil Slezský zemský sněm). Nebyl by to však Hugo Pekarek, aby mu čas vyplňovaly výlučně seriózní aktivity. Jak referuje Mährisch-schlesische Presse, když v září 1911 slavil domašovský učitel Adolf Hofmann 25. výročí ve funkci, vedle pochodňového průvodu a sborového zpěvu slavnost doplnil i tuze povedený ohňostroj, jehož tvůrcem nebyl nikdo jiný než pan nadlesní Pekarek, „pyrotechnik první třídy“...

Idyla v domašovské hájence přerušila až Velká válka. Během ní, v říjnu 1915, Pekarkovi zemřela žena Marie. Ani to jej však neodradilo od neustálého zasílání materiální pomoci na frontu, daroval peníze záložní nemocnici či veteránům. Když

Bádáním nad touto zajímavou osobností jsem strávil více jak tři roky, díky čemuž se pro mě stal Pekarek velice osobní záležitostí přecházející rámec odborného zájmu. Lze dokonce říci, že jej vnímám

nikoliv jen jako postavu z nedávné historie, ale zároveň i coby jakéhosi fiktivního dobrého přítele, který se s každou nově objevenou informací více a více zhmotňuje a stává se zase o něco sympatičtější. Cesta, kterou jsem za poznáním H. Pekarka ušel, nebyla krátká a vzhledem k dosud bílým místům v jeho životě vím, že ještě zdaleka nekončí...

Na této pomyslné cestě mě chvílemi doprovázeli lidé, jimž bych chtěl poděkovat za pomoc a ochotu. Jsou to: J. Ondrejko, J. Knoz, J. Eliáš, J. Bajza (všichni z Bělé p. Prad.), J. Hradilová (SOKA Jeseník), M. Dudysová (Zemský archiv v Opavě), P. Müller (SOKA Bruntál), K. Sikorová (MIC Bělá), V. Svěrák (SOKA Jihlava), M. Davidová (Moravský zemský archiv v Brně), T. Gaafar (Universität für Bodenkultur Wien) a kolega M. Rychlý.

Článek věnuji své ženě Tani, která ode mě v posledních letech slyšela o dotyčném více, než je zdrávo.

text a foto
Matěj Matela
Vlastivědné muzeum Jesenícka

Místo posledního odpočinku lesního rady Pekarka, jeho ženy a dcery Heleny se dodnes dochovalo na domašovském hřbitově.

Štítovka vločkatá
je velmi drobná a poměrně vzácná houba, vyhledávající silně rozložené, měkké a vlhké dřevo listnáčů. Je charakteristická sametově matným povrchem klobouku a tmavě vločkatým třeněm.

Jelení bučina KRÁLOVSTVÍ HUB

Stranou turistických cest i zájmu veřejnosti, ukryta v údolí Střední Opavy, leží přírodní rezervace Jelení bučina, připomínka rozsáhlých bukových hvozdů, kdysi pokrývajících svahy jesenických hor. Tento malý střípek novodobým lesnictvím nespoutaných porostů je útočištěm mnoha organismů přírodních lesů a hostí i unikátní společenstvo hub.

Z pohledu mykologa patří lesy s přirozenou prostorovou i věkovou strukturou a bez větších hospodářských zásahů člověka k nejzajímavějším a také na druhy nejbohatším biotopům. Klíčovými faktory, umožňujícími zde existenci mnoha druhů hub, je stabilní vlhké mikroklima a přítomnost odumřelé dřevní hmoty různých dřevin v nejrůznějších fázích rozkladu. Nejznámější lokality takovýchto lesů leží u nás hlavně na Šumavě a v Beskydech.

Hovoří-li se o pralesích či přirozených porostech v rámci Jeseníků, bývají tím zpravidla míněny rozsáhlé plochy horských smrčín, chráněné v rámci národních přírodních rezervací Šerák-Keprník a Praděd. Jejich význam z hlediska hub je značný, druhová bohatost horských smrčín je nicméně vzhledem k drsným podmínkám a homogennímu druhovému složení stromového patra poměrně nízká. Tak trochu ve stínu jejich věhlasu stojí přírodě blízké listnaté lesy s převahou buku, které se v Jeseníkách

zachovaly jen v nemnoha fragmentech. K těm nejlépe zachovalým patří přírodní rezervace Jelení bučina, která je jednou z mykologicky nejhodnotnějších jesenických lokalit.

Jelení bučina leží nedaleko osady Vidly v údolí Střední Opavy na západním svahu Žárového vrchu. Jádro porostu tvoří pralesovitá bučina s příměsí

javoru klenu, javoru mléče a jilmu horského a místy i se starými jedinci smrku ztepilého. Na většině jádrové plochy je velké množství ležících kmenů všech zastoupených dřevin v různých stupních tlení a také padlé větve, pahýly a další části odumřelé dřevní hmoty. Proto je zde zvláště vysoké zastoupení lignikolních (dřevo osidlujících) druhů, a ty zde představují jednu z vůbec nej-

Pohled do interiéru Jelení bučiny. Tlející, mechem a plodnicemi hub pokryté padlé kmeny a bujně zmlazení jsou typickými rysy pralesovitého porostu.

Šupinovka ježatá vytváří někdy velmi početné skupiny dekorativních, odstále šupinatých plodnic, vonících trochu jako sladké pečivo.

cennějších složek bioty. Početné jsou tu i pozemní houby, ať již mykorrhizní, jejichž podhoubí žije v půdě v symbióze s živými dřevinami, či saprotrofní, které rozkládají opad (listí, bukvice, drobné větévky apod.) nebo již rozmělněné částičky svrchních vrstev půdy. Blíže je však nebudeme zmiňovat, neboť řadu z nich můžeme najít i v hospodářských lesích a nejsou pro pralesovité porosty specifické. Byť bylo území Jelení bučiny mykologicky sledováno krátkodobě a znalosti o bohatství hub jsou tedy nutně neúplné, bylo zde i tak zaznamenáno více než 350 druhů hub – z toho houby osidlující dřevo představují více než 200 druhů. Zdejší obrovská rozmanitost hub je nejlépe patrná, pokud člověk navštíví Jelení bučinu na podzim – v září či říjnu, za vlhkého počasí, kdy bývají padlé kmeny i povrch půdy pokryty skupinami hub nejrůznějšího vzhledu a velikosti.

Nejvíce zajímavých „pralesních“ druhů je vázáno na mohutné tlející kmeny buků a dalších listnáčů, které nabízejí mnoho různých mikrostanovišť jako jsou pukliny, dutiny po větvích a různě rozložené části kmene. Velké kmeny také nejlépe zadržují vlhkost, která je pro výskyt hub zásadní. Na takových kmenech lze v Jelení bučině vidět z lupenatých hub například rezavě šupinkatou drobnou kržatku šikmou nebo trsnatě rostoucí šupinovku ježatou. Na silně zetlelém dřevě listnáčů se často ve více druzích pohromadě vyskytují různé drobnější lupenaté druhy štítovek – z těch vzácnějších rostou v Jelení bučině např. štítovka vločkatá, š. Thomsonova nebo š. stinná. Některé houby naopak vyhledávají spíše tvrdší, dosud poměrně málo rozložené dřevo listnáčů – k nim patří zákonem chráněná mozkovka rosolovitá, slizečka porcelánová či kornatec zápašný.

Kornatec zápašný je jedním z desítek kornatcovitých hub, vytvářejících tenké, po povrchu substrátu (většinou tlejícího dřeva) rozlité plodnice. Tento druh lze na rozdíl od většiny ostatních rozoznat již na stanovišti podle hrbolkatých, nápadně sladce chemicky páchnoucích plodnic.

Mykologickou hodnotu rezervace zvyšuje i příměs zjevně původního smrku, jehož někteří jedinci dosahují mimořádných rozměrů. Ležící smrkové kmeny zde hostí některé druhy, jinak rostoucí převážně na dřevě jedlí, ale schopné přežít i na smrku – např. kalichovku matnou či velmi nápadný korálovec jedlový. Najdeme na nich rovněž některé druhy vyskytující se primárně v horských smrčinách, jako je ohňovec ohraňčený, bělochoroš vlnitý nebo kožovka chladnomilná. Velmi specifické nároky má outkovečka citronová, která tvoří plodnice hlavně v chladnějších obdobích roku, a to výhradně na kmenech již „předrozložených“ běžným chorošem troudnatcem pásovaným nebo přímo na jeho odumřelých plodnicích. Jedním z nejvzácnějších a „nejpralesnějších“ druhů hub v Jelení bučině je pak pórnatka Stellina. Pro zachování bohatého společenstva hub v Jelení bučině je důležitý vhodný management, který u většiny druhů představují co nejmenší zásahy člověka, ideálně zachování bezzása-

Outkovečka citronová je drobná chorošovitá houba s živě žlutými póry a specifickou vazbou na troudnatec pásovaný.

Kalichovka matná tvoří skupinově rostoucí, až svítivě žlutozelenkavé plodnice na silně rozloženém a promočeném dřevě jehličnanů, zejména jedle. Osidluje nejčastěji báze rozpadajících se mohutných pahýlů a najdeme ji jen v těch nejzachovalejších porostech.

hového režimu. Je také velmi důležité se v blízkém okolí rezervace vyvarovat razantnějších velkoplošných těžeb nebo jiných zásahů, které by mohly mít vliv na mikroklima porostu a příznivý

Helmovka krvonohá je běžnější druh tlejících listnatých kmenů, hlavně buků – má křehké, v trsech rostoucí plodnice se zoubkatým okrajem klobouku a ojíňeným třeněm, po rozlomení ronícím temně červenou tekutinu.

Korálovec jedlový roste především na kmenech jedlí. (foto: Štěpán Koval)

Kržatka šikmá roste v přirozenějších bučinách a suťových lesích.

Mozkovka rosolovitá má laločnaté plodnice rosolovité konzistence; jde o jeden ze zákonem chráněných druhů hub.

Slizečka porcelánová je ikonický druh starých bučin – roste především na čerstvě odumřelých, ještě kůrou pokrytých kmenech a větvích.

Pórnatka Stellina s rozlitymi, často až několik decimetrů velkými víceletými plodnicemi je vázaná na přirozené porosty s výskytem smrku. Je to pralesní druh jen s několika málo lokalitami v ČR.

vlhkostní režim lokality. Jednoznačně pozitivním počinem bylo rozšíření plochy rezervace v roce 2013 o mladší porost, což může mít v budoucnu velký význam i pro mykobiotu (větší plocha znamená větší množství vhodného substrátu pro nejrůznější speciality a větší možnost jejich dlouhodobé existence na lokalitě). Poněkud problematická je dlouhodobá perspektiva druhů vázaných na tlející kmeny jehličnanů, zvláště v kontextu gradujících klimatických změn v posledních letech – zastoupení smrku v porostu je nízké, a velmi málo zde zmlazuje, jedle prakticky zcela chybí. Nezbyvá než doufat, že příroda si s tím nějak poradí a popřát Jelení bučině a jejím houbám mnoho dalších let nerušeného vývoje.

text a foto
Daniel Dvořák
Masarykova univerzita
mykolog

V posledních letech využívá ochrana přírody po celé České republice stále častěji k udržování vybraných bezlesých ploch pastvu různých druhů hospodářských zvířat. Například v bývalém vojenském prostoru v Milovicích na Mladoboleslavsku se ale můžete setkat dokonce se stády zubrů, divokých koní či zpětně šlechtěných praturů. A jak je to s pastvou v Jeseníkách?

PASTVA

VE SLUŽBÁCH OCHRANY PŘÍRODY

Proč se pase?

Pastva různých druhů hospodářských zvířat není pouze způsobem jak udržet bezlesí i nadále bezlesím. Vedle toho, že zejména v nižších polohách účinně blokuje možnost nástupu dřevin a postupné zarůstání lesem, má i řadu dalších efektů.

Zvířata při pastvě narušují vrstvu stařiny a drnu a vytvářejí menší otevřené plošky, které potřebují ke klíčení a růstu některé konkurenčně slabší druhy rostlin. Zároveň je na ně vázána i řada druhů živočichů (především bezobratlých). Pastva v přiměřené intenzitě tak přispívá ke zvýšení druhové pestrosti prostředí.

Kombinace různých druhů "spásáčů" je pak vhodná zejména proto, že různé druhy zvířat mají prostě jiné chutě. Krávy nebo koně při pastvě upřednostňují některé druhy, které ovčím tolik nechutnají. Navíc mají i odlišný způsob pastvy. Ovce trávu ukusují, krávy trhají. Tímto způsobem se různé druhy zvířat při pastvě vhodným způsobem přirozeně doplňují.

Chebzí

v přírodní památce Chebzí na Jesenícku probíhá na části území o rozloze cca 1 ha pastva ovcí pravidelně už od roku 2003.

ŠVÝCÁRNA

Cinkání kravských zvonců se v okolí Švýčárny začalo opět ozývat v roce 2012. Na ploše necelých 4 hektarů se zde pase skotský náhorní skot. Zpravidla od počátku června do září.

OVČÁRNA

Pastva ovcí u Ovčárny byla obnovena v roce 2014. Pro letošní sedmou sezonu se zde k ovčím přidali také odolní Shetlandští poníci. Celková pasená plocha je necelé 2 ha.

PRADĚD

V současnosti nejvýše položená pastvina v Jeseníkách a zároveň v celé ČR (1405-1460 m n.m.). Pastva na severozápadním úbočí Pradědu probíhá od roku 2018. Na ploše 6 ha se zde pase smíšené stádo skotského náhorního skotu a huculských koní.

Růžová

Na části luk v přírodní rezervaci Růžová nedaleko Rýmařova se ovce na zkoušku objevily v roce 2019, v letošním roce se zde pasou znovu, a to na výrazně větší ploše. Celkově by měly pomoci s údržbou cca 7 ha luk.

Skotský náhorní skot pod Pradědem (foto: Jiří Hejtmánek)

text

Radek Štenci

AOPK ČR, Správa CHKO Jeseníky

KTERAK SE

Říčky Bobrava a Bobrůvka nebo místní názvy osad a samot Bobrov, Bobrová, Bobrovník či přímo Bobr jsou pojmenování, která více než sto let jen připomínala, že i v Čechách a na Moravě žil největší

BOBR EVROPSKÝ

hlodavec starého kontinentu bobr evropský (*Castor fiber*). Od pradávna obýval prakticky celou Evropu a značnou část severní Asie a samozřejmě i oblast Jesenicka. Ale jak si lidé podmaňovali krajinu v podhůří i samotné hory, tak postupně s velkými šelmami vymizel i bobr. A zůstala po něm jen střešní taška bobrovka. Pro ni byl šablonou jeho široký zploštělý ocas.

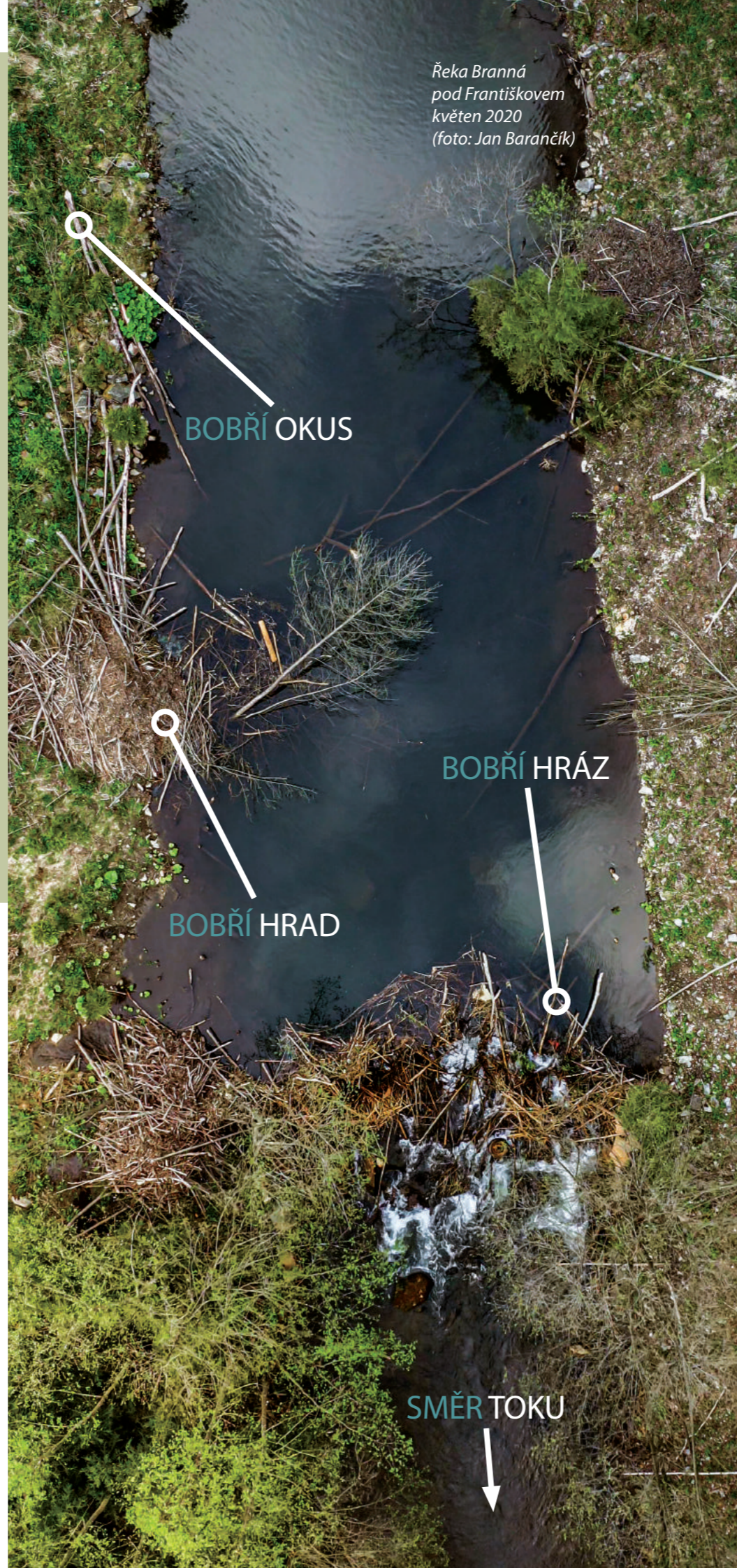
NA JESENICKO VRÁTIL

Příčiny vymizení

Historických dokumentů o původní populaci bobrů v oblasti Jeseníků a přilehlém okolí není mnoho. Zpravidla lze dohledat kusé informace v záznamech o lovné zvěři. Ze severní strany Jeseníků takové údaje chybí zcela. Na jihu je poslední známý záznam o ulovení bobra z původní populace na panství Bludov v roce 1570. A zřejmě v té době také vymizeli bobři v podhůří Jeseníků. Z panství Králíky je překvapivě poslední záznam o odlovu bobra až roku 1851. V tomto případě ovšem není jisté, jestli šlo o původní zvířata, anebo o bobry vysazené v rámci repatriačních aktivit na přelomu 18. a 19. století. Tehdy byl již vyhubený bobr na několika místech vrácen z chovů do volné přírody. A proč byl vlastně nekorunovaný král mokřadů v naší krajině již dvakrát vyhuben? Příčinou byla jednoznačně konfrontace s člověkem. Bobr má zřejmě nejhustší kožešinu mezi savci (letní srst až 23 000 a zimní srst až 27 000

chlupů na cm², pro srovnání u člověka je na hlavě asi 600 vlasů na cm²). Bobří maso je velmi chutné. Větší ze dvou podocasních žláz vylučuje žlutohnědou hmotu zvanou castoreum neboli bobří stroj. Tato látka vydává typickou vůni a bobři ji užívají pro označení teritoria. Castoreum našlo uplatnění ve voňavkářství, ale zejména nesmělo chybět v žádné středověké lékárně. Údajně bylo vyvažováno zlatem jako zázračný lék. A nelze se divit, neboť z castorea bylo dosud izolováno více než 50 různých složek včetně salicinu, což je účinná látka obsažená také v lécích užívaných proti hořečnatým onemocněním. Na rozdíl od rohů nosorožců, v současnosti populárních zvláště ve Vietnamu a Číně k „léčbě“ nádorů, vedlo užívání castorea k výsledkům, které mohly být považovány za zázračné. Účinnou látku bobr získává z mladých vrbových proutků. K druhému vyhubení v 19. století, zejména v jižních Čechách, přispělo i narušování hrází rybníků bobry.

Řeka Branná
pod Františkovem
květen 2020
(foto: Jan Barančík)

Ze života bobrů

Kdo měl někdy štěstí a potkal se s bobrem na souši, tak byl možná překvapen, o jak mohutné zvíře jde. Dorůstá délky 110 – 130 cm (z toho ocas asi 40 cm), a když se vykrmí na zimu, tak může vážit i přes 30 kg. Je dokonale přizpůsoben životu ve vodním prostředí. Hustá srst impregnovaná výměškem anální žlázy mu poskytuje dokonalou tepelnou izolaci. Plochý ocas krytý zrohovatělými kožními šupinami a zadní končetiny opatřené plovacími blánami umožňují pohyb ve vodě. Mnohem menší rovněž pětiprsté přední končetiny dovolují, díky částečně protistojnému „palci“, bobrovi velmi šikovně manipulovat s různými předměty. Při pohybu pod vodou má bobr oko chráněno průhlednou blánou a uzavírá nozdry i uši. Na jeden nádech vydrží pod vodu až 15 minut. Aby mohl bobr ve vodě ohlodávat dřevo, tak má ústní otvor vybaven pyskovými svaly, které uzavrou ústní dutinu až za mohutnými řezáky. Ty mají přední stranu zbarvenou oranžově a slouží bobrovi jako hlavní pracovní nástroj. Pomocí těchto celoživotně rostoucích zubů se bobr dokáže velmi účinně bránit. A to jak při obhajování teritoria, tak i případným predátorům. Těch ovšem, pomineme-li člověka, příliš není.

Bobr je vyloženě rodinný typ. Rodinná skupina, která společně obhájí teritorium, je složena z dospělého páru a potomků ob-

vykle dvojího stáří. Mláďata se rodí jen jednou za rok a rodina se o ně potom dlouho stará. Ve třetím roce života, kdy pohlavně dospívají, jsou mladí bobři vykázáni z rodinného obydlí a musí se postavit na vlastní tlapy.

Bobr jako krajinný inženýr

Kdyby si zvířata potrpěla na tituly, tak by bobr mohl být krajinným inženýrem anebo inženýrem vodních staveb. Úprava krajiny za pomoci vodních staveb je totiž činnost, v níž je opravdu dobrý. Stejně jako jiná zvířata nedělá bobr nic zbytečně. Pokud dospěje k závěru, že území, kterým právě migruje, se mu k životu zamlouvá, není obsazeno jiným bobrem a jen v něm chybí voda se stálou hladinou, tak je schopný si takovou vodu zajistit. Ve svém úsilí je pak velmi pracovitý a vytrvalý. Hlavním cílem bobřích budovatelských aktivit je, aby vstup do obydlí byl ukrytý pod vodou a tím chráněný proti nezvaným vetřelcům. Jestliže je hladina stálé vody dostatečně nízko oproti okolním břehům (např. 1,5 m), tak bobr vyhloubí do břehu jen noru s obytnou komorou. Pokud je rozdíl mezi stálou hladinou a břehem menší, tak bobr na břehu navrší menší či větší hromadu dřeva, kterou vyplní materiálem z okolí a vznikne tak polo hrad nebo hrad, v němž se potom nalézá obytná komora. Opět přístupná zdola z vody. Jestliže průtok v potoce nebo říčce není dostatečný, aby

Bobr evropský (foto: Tomáš Pospíšil)

voda zakryla ústí nory, tak bobr přehradí řečiště hrází nebo soustavou hrází a vodu si nadrží. Soustavy menších hrází buduje také, když vytváří vodní cesty pro transport stavebního materiálu nebo zásob potravy na zimu. Jen nerad se pohybuje po souši a více bezpečný se cítí ve vodě. A jestliže je údolí s vodním tokem široké a řečiště jen mělké s nízkými břehy, tak může bobr zahradiť celé údolí a ve vzniklé ploše si vystaví hrad, který může být až 3 m vysoký.

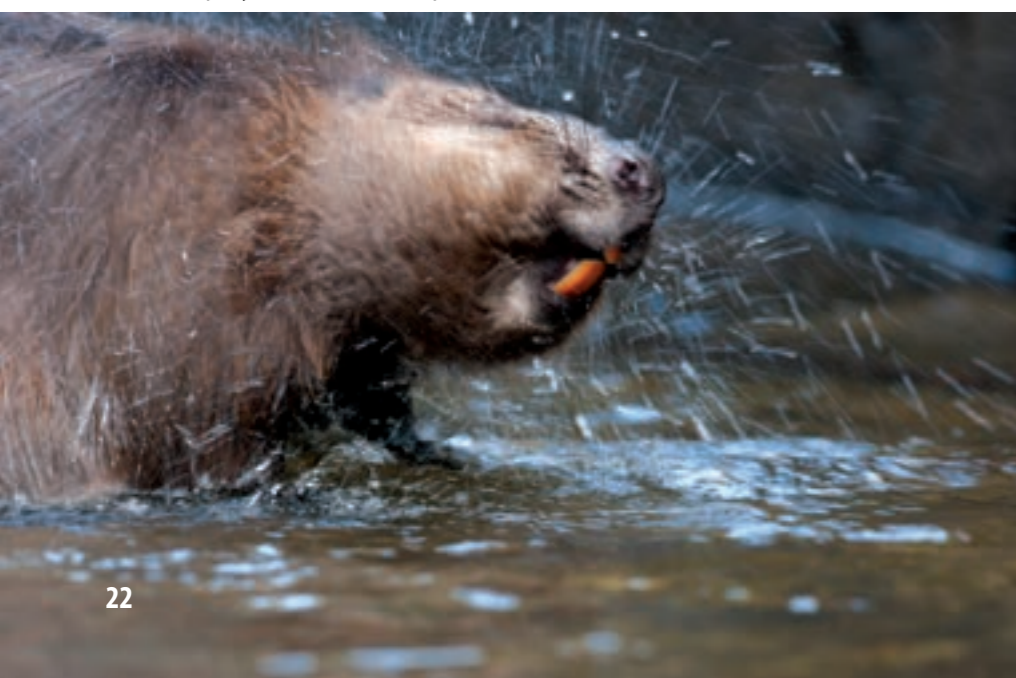
Jsou území, kde takové aktivity mohou komplikovat využívání pozemků (luk, pastvin, lesů) lidmi, ale je také mnoho míst, která by mohli lidé využít k zadržování vody v krajině za pomoci bobrů. Jejich stavby mohou pomoci i při eliminaci přívalových srážek. A velmi významná je i skutečnost, že takové efektivní zadržování vody v krajině nás nic nestojí. Vedlejším bonusem pak je vytvoření stanovišť pro druhy živočichů a rostlin vázané na vodu a mokřady. Mnohé z nich patří mezi zvláště chráněné nebo vzácné, protože z našeho území v uplynulých desetiletích vymizely v důsledku úmyslného vysoušení krajiny.

Jak to bylo s návratem

Ze všech známých druhů dopravy preferuje bobr dopravu vodní. Tomu se nelze divit, protože pokud to zkoušeli bobři po silnici nebo dokonce po železnici, tak to pro ně obvykle skončilo tragicky.

Jako zcela pozitivní je třeba vnímat skutečnost, že migrující bobr využívá vodní cestu, aniž by ji musel nějak měnit například na kanál. Do luhů v Litovelském Pomoraví byli bobři vysazeni v letech 1991 a 1992. A již na jaře 1995 se první průzkumník objevil v toku Desné. Byl pozorován

Bobr evropský (foto: Tomáš Pospíšil)

2. 5. v areálu závodu Moravolen v Sudkove. Po několika hodinách, když byl vystaven pronásledování domorodým lovcem, lokalitu opustil. Trvalé osídlení v prostoru soutoku Moravy s Desnou u Postřelmovy, Bludova a Sudkova je datováno podzimem 2003. Po Desné k Šumperku bobři postoupili v roce 2004 a následujícího roku již byli zjištěni severně od města. V roce 2006 se objevil bobr u Loučné nad Desnou a Filipové.

Do východní části povodí Desné pronikali bobři pozvolněji. V říjnu 2015 bylo hlášeno ohrožení mezinárodního letiště v Novém Malíně, a to rodinou bobrů žijící na Hraběšickém potoce. Vytvořili zde soustavu sedmi hrází a z jedné voda vytékala na pole, ale přistávací plochu přímo neohrožovala.

V dubnu 2009 žili prokazatelně 2 bobři na Moravě u Vlaského, ale jeden z nich byl přejet autem. Přesto ještě ve stejném roce pronikli bobři do údolí Krupé, kde se do roku 2015 posunuli až ke Starému Městu pod Sněžníkem. Další významný přítok Moravy, Brannou, kolonizovali bobři nejpozději v roce 2012, od roku 2016 žijí trvale u Františkova.

Jestliže návrat bobrů do toků v povodí Moravy souvisí s výsady v Litovelském Pomoraví a přirozenou migrací Moravou ze Slovenska a Rakouska, tak návrat do vod v povodí Odry ze severu a východu je vázán na aktivity polských ochranářů v jižní části Polska.

Poněkud nejistý je původ bobří rodiny na Tylovském rybníce v povodí Lomnického potoka, která se tam usadila minimálně

Hráz, Bratrušovský potok (foto: Jiří Šafář)

na podzim 2003. Mohli sem proniknout Moravicí, do níž Lomnický potok ústí nad Slezskou Hartou, ale také mohli přejít hlavní evropské rozvodí mezi Dětrichovem nad Bystřicí a Lomnicí, kde jsou od sebe Bystřice a Lomnický potok vzdálené necelých 600 m.

Oproti tomu se zcela jistě z Polska přesunuli bobři, kteří se usadili v roce 2007 na Opavě u Široké Nivy a v roce 2006 na Zlatém jezeře u Zlatých Hor. Není úplně jisté, kdy přesně se objevili bobři v povodí Bělé. Ale u jejího přítoku Staříče byl v únoru 2014 nalezen autem sražený bobr u ulice Dukelská přímo v Jeseníku. O tom, že nešlo o samotáře, svědčí skutečnost, že od té doby se kolem Staříče a vodních ploch na jihozápadním okraji města objevují bobři okusy celkem pravidelně.

Jaký je současný stav?

Pokud bobr vyloženě nepůsobí lidem zjevné problémy (ovlivnění provozu čistíren odpadních vod manipulací vody, výpomoc při sklizni výpěstků na zahradách, nechtěné kácení v ovocných sadech a podobně), tak se časem stane, že již nebude vnímán jako něco mimořádného v krajině. A následně lidé přestanou vnímat jeho pobytové znaky a k orgánům ochrany přírody se pak nedostanou informace o jeho výskytu. Vzhledem ke stále rostoucímu rozšíření tohoto druhu není v silách profesionálních ochránců přírody provádět plošný monitoring. V současné době víme, že bobři již žijí ve všech významnějších povodích ve vazbě na Jeseníky a jejich okolí.

*Bobří ohryz
Branná jaro 2020
(foto: Petr Šaj)*

V povodí Krupé postoupili bobři v roce 2019 na severovýchod od Starého Města pod Sněžníkem. Po řece Branné dosáhli letos přírodní rezervace "Niva Branné". Morava je trvale osídlena až po podhůří Králického Sněžníku více než 10 let. Na Desné se bobři dostali již v roce 2006 k Loučné, ale současný stav není jasný. I když ve východní části povodí několik rodin trvale žije. V povodí Moravice je znám výskyt na Slezské Hartě a po Černém potoce až po Bruntál. Po Opavě dosáhli v roce 2016 bobři Karlovic. Trvale žijí také na Zlatém jezeře u Zlatých Hor. V povodí Bělé se drží bobři na menších vodních plochách okolo toku Staříč na okraji Jeseníku. Poněkud nejistý je momentálně osud bobra, který se objevil v povodí Vidnávy a usadil se asi před 2-3 lety na vodní nádrži u stělnice na jižním okraji Vidnavy. Po zásazích, které tam byly proti němu podniknuty, není jisté, jestli v území ještě žije.

Z uvedeného je zřejmé, že někde nám chybí konkrétní informace, a proto žádáme laskavého čtenáře, aby se s námi o své případné poznatky podělil (nejlépe na adrese jiri.safar@nature.cz). Vítány budou údaje aktuální (i v budoucnu) a také starší, pokud jsou spolehlivě datovány a nejlépe podpořeny fotodokumentací.

text

Jiří Šafář

AOPK ČR, RP Olomoucko,
zoolog

STAVBA V HARMONII S JESENICKOU VENKOVSKOU KRAJINOU

Hraběšice – novostavba s kombinací zděné a roubené části, stavbu vhodně doplňuje tradiční jednoduché plaňkové oplocení.

Bydlet v nedotčené či harmonicky utvářené krajině je snem snad každého člověka. Hledání krásného prostředí nás často zavede do chráněných krajinných oblastí. I tam se dá stavět či rekonstruovat, znamená to však přizpůsobit se jejich charakteru. Dohledem nad souladem plánované novostavby či rekonstrukce s krajinným rázem dané oblasti jsou pověřeny Správy chráněných krajinných oblastí, jakožto regionální pracoviště Agentury ochrany přírody a krajiny ČR. Chtěli bychom Vás tímto seznámit se základními rysy tradiční jesenické architektury a pravidly pro stavby v CHKO Jeseníky.

Území CHKO je členěno do čtyř zón, z nichž první dvě podléhají nejpřísnějšímu režimu ochrany – původně jedinými stavbami zde byla osamocená kamenná nebo dřevěná přístřeší lovců a pastevců dobytka. V první zóně není v současnosti žádná nová výstavba přípustná. Novostavby, stejně jako nové využití území, jsou ze zákona zakázány. Stavební úpravy stávajících objektů musí vést ke zhodnocení vzhledu a k zachování nebo zlepšení krajinného rázu, který se vyznačuje vysokou přírodní hodnotou. Volnější regulační podmínky pak platí pro záměr v městském sídle nebo v krajině intenzivněji ovlivněné člověkem.

Má-li být novostavba umístěna do jesenické krajiny v místě s hodnotným krajinným rázem, měla by co nejlépe navázat na typické znaky domů stavěných v Jeseníkách zhruba před 100 až 200 lety a dochovaných v podobě jednotlivých

památkově chráněných objektů nebo památkových zón architektury lidového stavitelství.

Tradiční lidová architektura

Hornatá a poměrně nepřístupná oblast Jeseníků byla osídlována později než v úrodných nížinných oblastech. Osídlování se datuje do 13. a 14. století v rámci kolonizace německým obyvatelstvem a ve spojitosti s prospekci, dobýváním a zpracováním rud, zejména železa a zlata. Od této doby do odsunu po druhé světové válce převažovalo v Jeseníkách německé obyvatelstvo. Německá architektura byla po celá staletí ovlivňována architekturou slezskou, moravskou i českou. Vzájemné působení různých stavebních a výtvarných stylů dalo vzniknout jedinečnému souboru staveb, který je typický pouze pro zdejší jesenickou krajinu. Jednotlivé stavby vznikaly v závislosti na přírodních podmínkách, nepříznivém klimatu

Co je krajinný ráz?

Přestože zákon o ochraně přírody a krajiny nařizuje chránit krajinný ráz před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu a povoluje umístění staveb pouze v souladu s ním, není pojem krajinný ráz v žádném právním předpise přesněji definován. Proto se může zdát neuchopitelným, abstraktním, nedá se pro něj vytvořit univerzální vzorec. Krajinným rázem je podle zákona o ochraně přírody a krajiny zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa. Tato díkce však není zcela přesná a dostačující, protože je v ní užito slovo „zejména“. Krajinný ráz je v každé krajině jiný a má jinou hodnotu, která je dána mírou kvality estetické a přírodní složky. Umístění staveb a stavební činnost mohou být prováděny pouze tehdy, nedojde-li k narušení krajinného rázu. To znamená, že vzhled staveb neponižuje jeho estetickou, kulturně-historickou a přírodní hodnotu.

Loučná n. Desnou – zdařilá novostavba i zachovalý původní terén s vhodnou výsadbou ovocných stromů (žádné túje a jiné exoty), nejen stavba, ale i její okolí, tvořené vegetací a terénem utváří ráz krajiny.

a souvisejícím způsobu obživy. Vyznačují se kompaktností, jednoduchostí a jsou bez nadbytečných ozdob. Jejich tvary a vzhled prověřovalo po staletí a po generace drsné podnebí a život v horách. Většina dochovaných lidových domů není starší než dvě století.

Typické znaky jesenického domu

Tradiční jesenickou horskou chalupou se nazývá dobová a místní forma tzv. východosudetského domu. Původní jesenický dům byl přízemní s roubenou konstrukcí z hraněných trámů

Nové Losiny - novostavba s hospodářským stavením, chata byla rozebrána na jiném místě v obci a nově postavena na starém zboru, pěkné užití dřeva, opět bez dnes standardně požadovaných betonových zpevněných ploch.

na skládané kamenné podezdívce. Vysoká sedlová střecha byla kryta šindelem, štít byl bedněný nebo zděný a omítnutý, nezřídka i krytý břidlicí. Mladší typ jesenického domu má konstrukci stěn kamennou nebo cihlovou, šindel je nahrazen místní břidlicí, často kladenou přímo na starý šindel.

Svébytnou tradiční jesenickou architekturu reprezentuje tzv. jednotný jesenický dům s typickým, někdy až neuvěřitelně dlouhým obdélníkovým půdorysem, z něhož vyrůstá přízemní stavba s půdním prostorem a podlahou zpravidla těsně

Branná – unikátní zachovalý objekt typické jesenické podhorské architektury, chalupa udržovaná osvětlenými chalupáři, hojně užit tradiční stavební materiál místní kámen a dřevo, bez cizorodých stavebních materiálů.

Znaky tradičních domů ve venkovské krajině CHKO Jeseníky

Bělá pod Pradědem - zachovalá stavba původní horské chalupy, výrazný obdélníkový půdorys, sedlová střecha a sudetský strohý jednoduše svísele dřevem obložený štít, stavba se bohužel v současnosti nachází příliš blízko frekventované komunikace.

Tvar střechy

- sedlová symetrická, sklon 38 – 48 stupňů, vyskytuje se i v kombinaci valbami nebo v některých lokalitách i valbová nebo mansardová
- přesahy střech do 40 cm
- bez kleštín ve štítech

Komín

- umístěn co nejbližší k hřebeni
- z červených pálených cihel nebo bíle omítnutý

Krytina

- břidlice, dřevěný šindel, zdařilá imitace
- břidlice v šedočerné nebo černé barvě

Prosvětlení střechy

- tradičně pouze pomocí jednoho nebo několika vikýřů, nověji i střešní okna
- pokud je jeden vikýř, umísťuje se nad vstupem

Půdorys

- tvar výrazného obdélníku s poměrem stran 2:1 a větším
- hřeben v podélné ose půdorysu
- v případě novostaveb do urbanistické struktury zapadnou i půdorysy ve tvaru L a U

Vstup do domu

- ze středu bočního průčelí, nikdy ze štítové strany

Plášť objektu

- roubená celodřevěná stavba nebo obložení pláště dřevěnými deskami min. šířky 15 cm
- hladké štukové bílé omítky (i v pastelových tónech)
- zdi z přírodního kamene
- kombinace dvou nebo všech možností

Výška

- přízemní dům nebo dům přízemní s obyvatelným podkrovím
- výška okapu do 3,5 m nad terénem
- výška hřebene do 10 m

Štít

- výrazný
- okna ve štítě menší, symetricky rozmístěná
- obklad svísele loženými deskami nebo omítnutý, vždy zřetelně oddělený lomenicí
- počet oken ve štítu nebývá větší než v přízemí
- bez lodžii, arkýřů i bez balkónů

Oplocení

- obvyklá výška do 160 cm, z dřevěných latí, z posbíraného kamene nebo drátěné pleťivo na sloupcích

Okna a dveře

- tradičně dřevěná
- obvykle dvoukřídlá, členěná venkovními příčkami na 4 – 6 tabulek

Františkov - novostavba rekreační chaty, opět hojně užití kamene a dřeva jako hlavního tradičního stavebního materiálu v Jeseníkách. Nejen stavba samotná, ale i její vhodné zasazení do terénu vytváří celkový příznivý dojem z místa.

Bedřichov – zajímavé řešení novostavby rekreačního objektu, který svým vzhledem připomíná tradiční hospodářské stavení.

nad terénem. Dlouhý půdorys vychází z tehdejšího praktického požadavku, aby vše – obytná část, maštál, chlévy, stodola – bylo schováno a dalo se obhospodařovat „pod jednou střechou“, bez nutnosti zřizování dalších vedlejších staveb. Tradiční střecha je sedlová, rovnoramenná, se sklonem od 42 do 48 stupňů.

Vrcholy štítů často uzavírá čelní polovalba. Ve štítové zdi jsou zpravidla tři symetricky rozložená okna, dvě menší okýnka jsou stejně symetricky osazena ve štítu. Okna jsou dvoukřídlá, dělená venkovními výraznými příčkami na čtyři až šest tabulek. Pro jesenícký dům je typický výrazný štít ukončený podlomenicí, v případě omítaných štítů římsou nebo profilací v omítce a s větracím oknem ve vrcholu. Vstup do domu, běžně chráněný dřevěným zádvěřím, je umístěn zhruba doprostřed okapové stěny na úroveň příčné chodby, která oddělovala obytnou část od hospodářské.

Komín je usazen poblíž hřebene uprostřed objektu. Omítky jsou hladké, vápenné a nejčastěji bílé. Není výjimkou, že zápraží bývá přestřešené přesahem střechy tak, aby se i za deště dalo chodit mezi stodolou, maštálí a obytnou částí.

Typy domů, které ve venkovské krajině CHKO Jeseníky nemají tradici

- ⊗ americký bungalow
- ⊗ kanadský srub
- ⊗ alpský dům
- ⊗ dům podle typového projektu
- ⊗ dům ve stylu „podnikatelského baroka“
- ⊗ dům s plochou nebo pultovou střechou
- ⊗ řadové domy
- ⊗ domy tvořící „satelitní zástavbu“

hem střechy tak, aby se i za deště dalo chodit mezi stodolou, maštálí a obytnou částí.

Moderní architektura v CHKO Jeseníky

V CHKO Jeseníky lze připustit nové architektonicky kvalitní a hodnotné stavby, které nejsou replikami tradiční venkovské zástavby. Snahou je však vycházet z takových existujících znaků, které se uplatňují od historie až do dneška, a je účelné se jimi inspirovat i v současnosti. Pozitivní přístup k umístování novostaveb s moderní architekturou na území CHKO Jeseníky ale zároveň znamená akceptovat pouze takové novostavby, které svým vzhledem respektují tradiční architekturu, přestože jsou od ní zřetelně rozeznatelné. Je důležité, aby přinášely odkaz historického lidového stavitelství, mohou být přitom soudobé svým provedením a moderní svým výrazem. Ve složitějších případech posuzuje návrh nezávislá regionální nebo agenturní architektonická komise.

Bělá pod Pradědem – vše pod jednou střechou, žádné další kůlničky, přístřešky, boudičky a domečky, hospodářská přístavba za domem vše zahrnuje.

text a foto

Jakub Černoč, Michal Babor

AOPK ČR, PRO VOBIS s.r.o.

Nejeden návštěvník lesa dnes již mnoho dřívě známých míst nepoznává. Doslova mizí před jeho očima během velice krátké doby. Vnitřně se ptá, kam se poděl les, kde chodil na houby, zaběhat si nebo odpočinout od přetechnizovaného světa. Kůrovcová kalamita je neustále skloňována ve všech médiích, prakticky její synonymem se stal pojem „krize“ nebo „katastrofa“. Co vlastně stojí za původem tohoto dramatu? V následujícím textu se to pokusím rozklíčovat.

DRAMA ZVANÉ KŮROVCOVÁ KALAMITA

Kulturní smrčiny na místech smíšených lesů s buky, javory a jedlemi (rozpad je prakticky nevyhnutelný?).

Akt I – na počátku

Zrod organizovaného lesnictví ve střední Evropě je datován do začátku 18. století. Vedl k tomu neúspěšný stav tehdejších lesů. Jednalo se často o velice řídké porosty po rozsáhlých těžbách, které již prostě nemohly plnit stoupající požadavky společnosti po dřevní surovině. Všeobecnou nouzi o dřevo způsobila jeho potřeba pro stavební a energetické účely, nejvíce však pro hutnickou činnost. V reakci na tuto situaci přišel saský horní hejtmán Hans Carl von Carlowicz, který měl na starosti i zásobování saských dolů a hutí, na tu dobu s revoluční myšlenkou, jak dosáhnout mnohem lepšího a zároveň trvalého výnosu z lesa. Tyto principy se mimo jiné uplatňují dodnes. Jeho hlavním cílem bylo nahradit dosavadní bezplánovitě využívání lesů za jejich organizované obhospodařování.

ní. Za vzor si vzal zemědělský systém – jeden druh plodiny, jednorázová sklizeň. Tento systém se postupně dostával dál a byl posléze uplatňován ve všech koutech Rakousko-Uherska, území dnešního Česka nevyjímaje.

Akt II – smrk

Popsaný model pěstování lesa prodělal poměrně bouřlivý vývoj. Staré lesy byly postupně vytěženy a na těchto pasekách byly zakládány nové porosty. Ukázalo se, že lesník má o takových porostech mnohem lepší přehled, může využívat libovolnou dřevinu a po dosažení potřebných dimenzí souvislou část lesa kompletně vytěžit a opět zalesnit. Z ekonomického (i produkčního) hlediska bylo tedy logicky nejvýhodnější pěstovat rychle rostoucí dřeviny. Volba tak padla na jehličnany, vedle borovice nebo douglasky se začal

nejvíce uplatňovat smrk ztepilý. Svými širokými možnostmi využití dřeva, rychlým růstem, navíc s vysokým počtem stromů na ploše či kvalitním průběžným kmenem, získal prvenství zcela oprávněně. Tak nějak se postupně odehrál příběh zrodu jehličnatých monokultur, který předurčil další vývoj lesního hospodaření na velice dlouhou dobu. I přes různé nové problémy, hmyzí kalamity nevyjímaje, které s novými porosty přicházely, se je našim předkům díky relativně stabilním klimatickým podmínkám a s nasazením všech sil dařilo udržet.

Akt III – dědictví po předcích

Přesuňme se do našeho století. Většina poměrů se změnila, smrkové porosty zůstaly. Nynější smrkové monokultury jsou dědictvím popsaneho způsobu pěstování lesa. Jsou tady s námi často již ve své

třetí generaci. Výjimkou není ani území CHKO Jeseníky. V aktuálním druhovém složení zdejších lesů je podíl smrku kolem 75 %. Podle rekonstruované (přirozené) druhové skladby, tedy za situace, kdyby zde člověk takto neobhospodařil, by jeho podíl nepřesahoval 30 %. Přirozené smrkové porosty by navíc byly koncentrovány do těch nejchladnějších míst – do nejvyšších poloh jesenických hor nebo na dnech chladných roklí a údolí. Realita je poněkud jiná, velká část lesů Jeseníků je tvořena uměle vysazenými smrkovými porosty, a to včetně míst, kde by jinak rostly lesy listnaté nebo přinejmenším smíšené.

Akt IV – klimatické podmínky

V době vzniku prvních smrkových monokultur panovaly i odlišné klimatické podmínky než dnes, bylo o něco chladněji, zimy byly tuhé a dlouhé s množstvím sněhu, tudíž na jaře mělo co tát a

zásobovat tak nejenom lesy vodou. Během celé vegetační sezóny také přišlo rovnoměrně. Zkrátka podmínky pro pěstování smrku byly dlouhodobě poměrně příznivé. Posléze, přes různé klimatické výkyvy posledních desetiletí – pro smrkové kultury značně stresující, přesto ještě snesitelné, nastal v extrémně teplých a suchých letech 2014 a 2015 rozhodující zlom, který s různými odchylkami stále přetrvává. Ruku v ruce se zvyšováním průměrné roční teploty je v jejich neprospěch také nedostatek srážek v klíčovém – jarním období. Pro smrk jakožto druh horských poloh vyžadující chladnější klima a pravidelné zásobování vodou není nastalá situace nijak příznivá. A teď si představte takové lesy na souvislých plochách, kam až oko dohlédne.

Akt V – kůrovec čekající na svou příležitost

Není tedy divu, co se dnes s lesy kolem nás děje. Kůrovec totiž pouze využívá svou příležitost, kdy se mu dostalo velké množství vhodných potravních zdrojů. Ke svému fungování a rozmnožování potřebuje živé smrky, různě poškozené, polámané, pokácené, napadené houbami nebo oslabené suchem. Kůrovci zároveň vyhovuje teplé a suché počasí a zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se mělo něco v dohledné době změnit. To vše hraje kůrovci do karet. Stromy již nejsou schopny se bránit, jsou napadány mnohem snadněji a na zdolání (usmrčení) stromu postačí výrazně menší počet brouků, než v případě vitálního jedince.

Rozuzlení

V důsledku kombinace popsanych faktorů jsou rozsáhlé smrkové kultury pravděpodobně na konci své cesty. Probíhající kůrovcová kalamita je vlastně jakýmsi logickým vyústěním nahromadění velkého množství pro kůrovce atraktivních porostů v jednom časovém okamžiku. Proto se tyto stejnověké, stejnorodé, strukturně homogenní smrkové porosty z naší krajiny postupně vytráčí. Někde již vzaly za své docela svižně. Pěstování smrkových monokultur

v minulosti, současná klimatická změna a pouze „reagující“ kůrovec tak postupně mění naši krajinu. Bylo by však pošetilé někoho ze současné situace obviňovat. Naši předci reagující na tehdejší potřeby společnosti jednali na úrovni svých znalostí a zkušeností nejlépe, jak v danou dobu uměli. Stěží mohli tušit, jaké důsledky budou další generace sklízet. Je ale potřeba zdůraznit, že o přeměně těchto porostů na lesy druhově pestřejší se diskutuje poměrně dlouho. Našla se též celá řada osvěcovaných lesníků, kteří tento proces započali prakticky realizovat a výsledky se po několika desítkách let dostávají. Tak či onak, nemá již smysl nad započatou krizí lamentovat. Ať se zdá jakkoliv katastrofická, lze ji zároveň vnímat jako určitou příležitost. Na vytěžených plochách můžeme totiž pěstovat lesy s pestřejší druhovou skladbou, které nahradí dožívající smrkové monokultury a které budou vůči popsáným vlivům mnohem odolnější.

Nemá již smysl lamentovat nad započatou krizí. Ať se zdá jakkoliv katastrofická, můžeme ji vnímat zároveň jako určitou příležitost. Můžeme totiž pěstovat lesy s pestřejší druhovou skladbou, které nahradí dožívající smrkové monokultury. Stejně tak lesy, kam se opět může vrátit celá řada druhů rostlin a živočichů. To se ovšem, i když jenom dočasně, neobejde bez mladých porostů včetně krátkověkých dřeviny jakými jsou bříza nebo jeřáb ptačí. Les však vyžaduje naši trpělivost.

Lýkožrout smrkový (foto: Vít Slezák)

text a foto

Miroslav Havira

AOPK ČR, Správa CHKO Jeseníky

lesník

Turismus je dnes celosvětově považován za jedno z klíčových ekonomických odvětví s obrovským potenciálem dalšího růstu. Tuto skutečnost svým způsobem potvrdila i současná koronavirová krize. Předpokládáný další rozvoj tohoto sektoru s sebou přináší velké příležitosti, ale také rizika pro místní komunity a přírodní prostředí. Nalezení rovnováhy, kdy lze ještě hovořit o udržitelném rozvoji cestovního ruchu bez významnějších škod v cílových lokalitách (destinacích) a bez reálného nebezpečí unifikace nabídky (ztráta regionální identity, místního genius loci), je v současnosti klíčovou výzvou pro místní samosprávy i správce chráněných území. Právě regionální zvláštnosti a zachovalé přírodní prostředí jsou významným motorem a klíčovým potenciálem udržitelného turismu.

Sloupy vleků výrazně ruší přírodní scénérie vrcholových partií Jeseníků (foto: Petr Šaj)

necelou třetinou a pouze 17 % všech osob vyjíždějících na Ovčárnu jsou sjezdaři. Ochrana přírody nejvíce v současnosti trápí tzv. freerideři, tedy vyznavači pohybu ve volném terénu na neupraveném sněhu, ať už snowboardisti nebo skialpinisti. A jejich podíl pozvolna narůstá. Takový pohyb mimo stezky, vedle toho, že jde o porušení zákona o ochraně přírody a krajiny, vede k rušení živočichů a dosti často k poškozování mladých stromků, jejichž výška odpovídá zhruba úrovni sněhové pokrývky. To je zvláště mrzuté v místech pod hranicí lesa, v unikátních smrkových pralesích.

Pěší turisté se nejčastěji rekrutují z návštěvníků ostatních lyžařských středisek v regionu, kteří si zejména během jarních prázdnin v případě příznivého počasí vyrazí na výlet na Praděd nebo jenom na některou z horských chat v oblasti.

Pohled do budoucnosti cestovního ruchu

Ukazuje se tedy, že význam lyžařského areálu na Ovčárně pro cestovní ruch v regionu je dramaticky nižší, než tomu bylo ještě v nedávné minulosti, zatímco počty letních návštěvníků zde trvale rostou. Značný počet lyžařů odčerpaly mnohem lépe vybavené, atraktivnější a komfortnější střediska v Karlově, na Koprivně nebo v Koutech. Na místě je tedy otázka, jaká je budoucnost lyžování v oblasti Ovčárny. Pro zasněžování zde chybí voda, prodlužovat sjezdovky není kam a jejich

CESTOVNÍ RUCH V OBLASTI PRADĚDU

25 LET SLEDOVÁNÍ NÁVŠTĚVNOSTI OVČÁRNY

A CO Z TOHO PLYNE?

V Jeseníkách jsou přirozeně dlouhodobě a téměř celosezónně nejatraktivnějším cílem centrální partie hor – oblast Pradědu, kde má letní turistika i lyžování pod Petrovými kameny více než stoletou tradici. Od počátku 20. století se v přírodě i ve společnosti mnohé změnilo a na to je potřeba pružně reagovat. Tak například v roce 2018 vystoupalo z Ovčárny na jeseňnický hřeben více než 63 tisíc, údolím Bílé Opavy se protáhlo přes 117 tisíc nebo na Praděd si vyšláplo na 182 tisíc osob! Správa CHKO Jeseníky monitoruje vývoj cestovního ruchu v tomto přírodovědně mimořádně cenném a současně velice zranitelném území dlouhodobě a jeho dopady na přírodní prostředí průběžně vyhodnocuje. Teprve dlouhodobé sledování může ukázat, jakým směrem se návštěvnost vyvíjí, jak jsou návštěvníci rozdělení během roku, jaké je jejich chování, struktura a cíle a jaké jsou dopady na přírodní prostředí. V současnosti jsou k dispozici dva zdroje informací o návštěvnosti, a to data o výjezdech na Ovčárnu z parkoviště Hvězda nad Karlovou Studánkou a informace z automatických sčítačů na vybraných profilech turistických tras (více viz Jeseníky Rychlebské hory č. 1). Údaje zejména z prvního jmenovaného zdroje jsou nepochybně zatíženy jistou mírou chybovosti

a absolutní čísla tak nelze brát stoprocentně vážně, nicméně ještě důležitější než absolutní čísla je vývoj návštěvnosti, který lze z těchto dlouhodobých dat velmi dobře vyčíst.

Změna je život

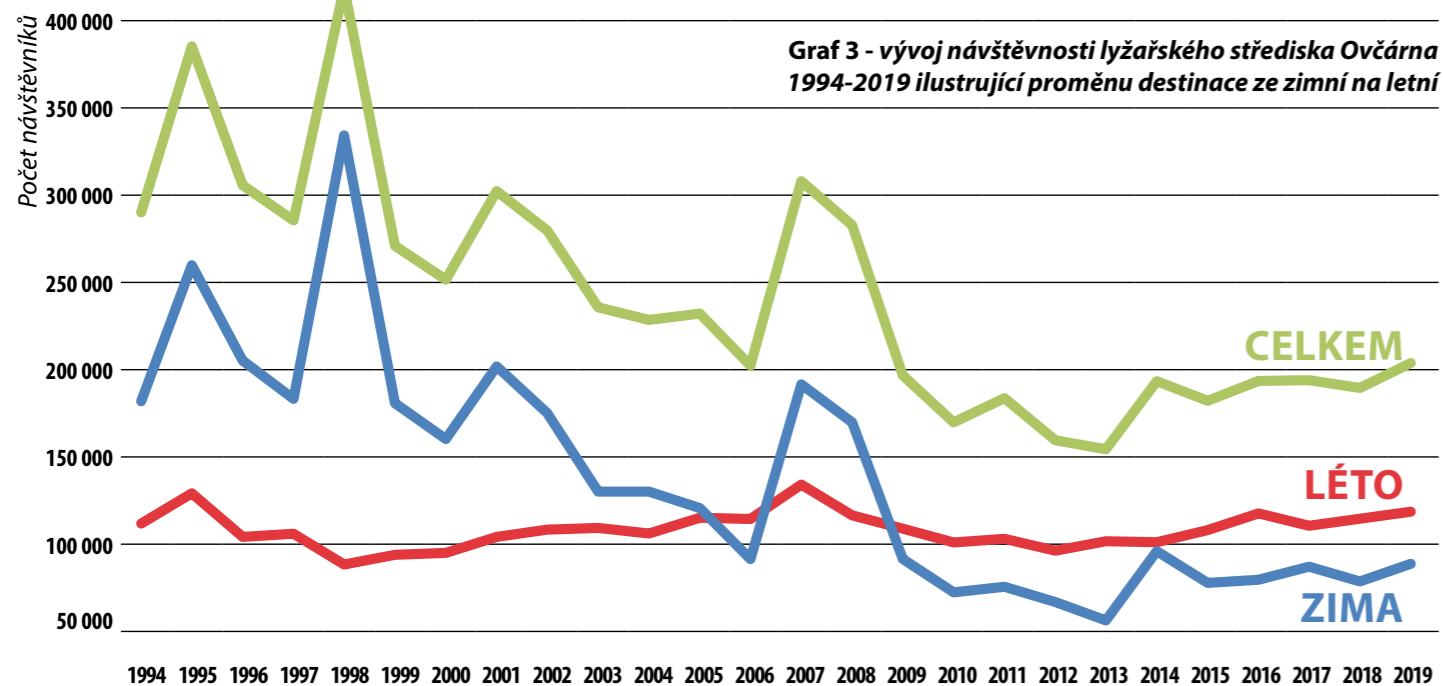
A trendy jsou to vskutku zajímavé. Zatímco ještě na přelomu století bylo lyžařské středisko na Ovčárně považováno za klíčové pro zimní aktivity v rámci celého jeseníckého regionu, dnes už tomu zdaleka tak není. Sněhová nadílka přeci jen bývala v Jeseníkách vydatnější a svahy pod Petrovými kameny byly pro lyžaře zpravidla jistým cílem. Stojí však za zmínku, že i tehdy, v sezónách 2000/2001 a 2002/2003, byly některé vleky na Ovčárně spuštěny vzhledem k nedostatku sněhu a minimální výšce sněhu 60 cm nezbytné pro zahájení provozu až počátkem února. Touto optikou se tedy letošní podivná a na sních v nižších polohách hor chudá zima vlastně nijak zásadně nevymyká.

Nicméně s tím, jak se koncem prvního desetiletí našeho století začalo rozvíjet technické zasněžování a rozběhla se modernizace lyžařských areálů v nižších polohách Jeseníků, pravidelné zimní přívaly návštěvníků na Ovčárnu se začaly docela výrazně snižovat. Zatímco ještě v letech 2007 a 2008 na Ovčárně

výrazně převažovala zimní návštěvnost (listopad až duben) nad letní, od roku 2009 již vždy počet letních návštěvníků převážil nad zimními (graf 3). Zatímco tedy v letech 1994 až 2002 (a pak ještě v letech 2007 a 2008) přesahoval počet zimních návštěvníků 150 tisíc s ročním průměrem 213 612 (!!) návštěvníků, od roku 2009 (rozvoj zasněžování, spuštění areálu v Koutech, později modernizace areálu Koprivná v Malé Morávce) již ani jednou nepřekročil 100 tisíc (průměr 2010-2019 činí 77 184 osob, čili jen nepatrně více než 1/3 předchozích počtů).

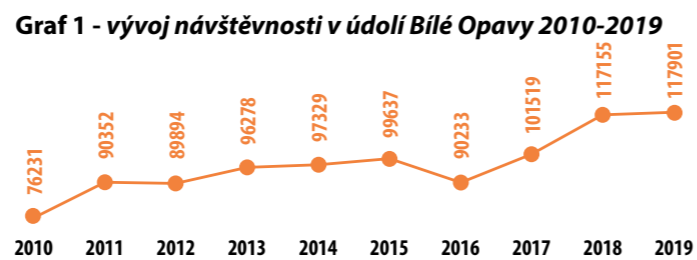
A zajímavé informace dává i struktura zimních návštěvníků, která se namátkovými, ale pravidelnými šetřeními sleduje od roku 2017 (graf 2). Je to překvapivé, ale plnou polovinu všech osob, které v zimě přijdou na Ovčárnu, tvoří pěší turisté. Běžkaři jsou zastoupeni

rozšiřování na úkor horských lesů se stromy, jejichž věk běžně přesahuje 200 let, je vzhledem k úrovni ochrany národní přírodní rezervace prakticky nemyslitelné. Lyžování zde zcela jistě nezanikne, avšak areál směřuje spíše k exkluzivnímu horskému středisku s nabídkou lyžování především pro ubytované (i ti se nezřídka vydávají za zábavnějším lyžováním do níže položených středisek) včetně školních kurzů. Pro tuto cílovou skupinu tedy patrně nebude mít smysl udržovat v terénu všech šest lyžařských vleků, ale třeba jen polovinu. I varianta zcela bez sjezdového lyžování může být představitelná a ve výsledku, třeba s nabídkou výletů na sněžnicích s autorizovaným průvodcem, by mohla lokalitu i cestovní ruch v regionu posunout zcela jiným a asi správnějším směrem na cestě od tvrdých forem cestovního ruchu k těm měkčím, přírodu a krajinu zdaleka tolik nezatažujícím.

Stezka údolím Bílé Opavy – o zařízení turistického chodníku dlouhodobě pečuje Správa CHKO Jeseníky. (foto: Petr Šaj)

S tím, jak ubývá přírodního sněhu v nižších i středních horských polohách, se oblast mezi Ovčárnou a Švycárnou stává alespoň relativní jistotou pro běžkaře, jejichž počty jsou v oblasti ve srovnání se sjezdaři výrazně vyšší (graf 2).

Teprve v letních měsících si dobře uvědomíme nepatřičnost sloupů lyžařských vleků na jedinečném horizontu Petrových kamenů. A turisté v létě to velmi dobře vnímají. Každá odstraněná technická konstrukce z území rezervace se počítá, každý kousek plochy navrácený přírodě v jednom z přírodovědně nejceněnějších území naší republiky představuje zvýšení a obnovení přírodní hodnoty území, do něhož každoročně přijedou statisíce lidí. Právě turisté přijíždějící do území v létě, kterých, jak ukazují grafy z automatických terénních čidel (graf 1), stále přibývá, budou v budoucnu tvořit těžiště návštěvníků a stanou se trvalým a významným zdrojem příjmů pro podnikatele v cestovním ruchu v regionu.

text
Jindřich Chlapek
AOPK ČR, Správa CHKO Jeseníky

SKALNÍ MÍSY

VÝTVORY VODY ODOLÁVAJÍCÍ LEDOVCI

pochopení jejich vzniku je zajímavější Borový vrch severně od Boží hory, na jehož jihozápadním úbočí jsou mísy různých velikostí a stupně vývoje. Další mísy nalezneme např. na západním svahu Boží hory nad železniční stanicí v Žulové, dále na Pišťale či Sedmi skalách jižně od Černé Vody.

Skalní mísy jsou vyvinuty hlavně, i když ne výhradně, na ostrovních horách, jakými jsou právě Boží hora, Borový a Smolný vrch i Pišťala. Ostrovní hory jsou nad okolní terén vyvýšené kopce. Čnějí samostatně nebo ve skupinkách, ale tvoří souvislé hřebeny. Odtud přízvisko „ostrovní.“ Jsou budovány hlubinnou vyvřelinou, žulou nebo granodioritem, a někdy i horninami, do kterých se vyvřelina ještě jako magma hluboko v zemské kůře protavovala. Pohyby horninových ker podél zlomů a eroze nakonec dostaly masy utuhlých vyvřelin k zemskému povrchu. Vyvřelina nebyla všude stejně pevná. Měkčí partie zvětřaly do sypké hmoty, kterou pak odnesly vodní splachy, toky, vítr a ledovec. Erozní činitelé tím vypreparovali odolné části, vyklenuté nad okolní krajinu. Tak povstaly ostrovní hory. Jejich svahy a temena byly, ničím nechráněny, vystaveny erozním procesům. Voda, vítr i kořeny rostlin se zahlodávaly do puklin v žule a granodioritu a obrazně řečeno „vyřezávaly“ rozmanitá, štíhlá i robustní skaliska, nazývaná tory. Svrchní povrch mnohých torů nesl mělké prohlubně a mírné klenby. Při deštích nebo za jarní-

ho tání sněhu se do prohlubni stahovala voda, zatímco z okolního, klenutého povrchu uschla. Voda zrychlovala chemický rozklad minerálních zrn a navíc prosákla i do spár mezi minerály. Když během zimy ve spárách zmrzla a zjara opětovně roztála, trhala horninu tvořící dno a stěny prohlubni důsledkem změny objemu. Ve většině mís k tomu

stačí obyčejná vlhkost, někdy vázaná i na půdu, opadanku a úlomky větviček v mísách nahromaděných. Kaluž se pravidelně nasbírá pouze v největší míse na Smolném vrchu. Rozpadlou horninu z prohlubni odstraňovaly srážky i vítr. Dlouhotrvajícím rozrušováním a odnosem se sníženiny na povrchu torů vytvářely do kruhovitěho obrysu a mísiv-

Skalisko (tor) na vrcholu ostrovní hory Pišťala s velkou skalní mísou. Kus skaliska se zborčil i s částí mísy.

Největší z Venušinych misek (max. průměr 160 cm, hloubka 120 cm) na Smolném vrchu.

Mnozí z čtenářů znají Venušiny mísky na Smolném vrchu. Okrouhlé prohlubně na temenech žulových skal, lákající k usednutí na suché dno, s výjimkou té největší zaplněné vodou. Venušiny mísky jsou sice nejznámější lokalitou skalních mís Žulovské pahorkatiny, ne však jedinou. Pro

(404 m) a Píšťala (448 m) byly nejspíš ledovcem zcela překryty. Jak mohly mísy vydržet zničující účinky ledovce nad sebou? Ledovec své podloží obrušuje tehdy, pokud tlak ledové masy způsobí rozpuštění ledových krystalů na spodině ledovce. Vzniklá voda usnadňuje obrušování skal ledovcem, který po nich rychleji klouže. Pokud ale k rozpuštění nejspodnější zóny ledovce nedojde, ledovec přimrzne ke svému podkladu. Vodorovné tlaky se pak uvolňují na poruchových zónách v ledu samotném. Ledovec se vnitřně deformuje, praská do šupin a ty se přes sebe přesouvají, zatímco báze ledovce téměř stojí, přimrzlá ke skalám. Pod ledovcem přimrzlým k zemi mohly křehké tvary skalního reliéfu přečkat zalednění. Důkazy pro to byly zjištěny například v Antarktidě nebo ve Skotsku. Nemůžeme opomenout možnost, že mísy, nebo aspoň menší z nich, vznikly až po zalednění. Badatelé totiž datováním pomocí kosmogenního radionuklidu ^{10}Be vypočetli stáří největších skotských mís s hloubkou 110 cm (tedy mělčích než nejhlubší mísa na Smolném) na necelých 300 tis. let. Mísy hluboké asi 25 cm začaly vznikat teprve před 30 tis. lety. K zásahu pevninského ledovce do Žulovské pahorkatiny došlo v elsterské ledové době, zhruba před 400–500 tis. lety. Naše mísy se tedy mohly začít vyvíjet dlouho po ústupu ledovce. Jenže skalní mísy Žulovska nikdo nedatoval, protože je srovnání se Skotskem spekulativní. Možná vznikly již před zaledněním, které přečkaly. Po ústupu ledovce se jejich tvarování obnovilo a pokračuje dodnes.

tě zahloubily. Voda z mís často odtékala nebo odtéká. V místě výtoku se erozími účinky vody prohloubil žlábek, někdy široký tak, že část okraje mísy zcela chybí. Vlhkost horniny v mísách i odtokových žlábkách vyhovuje mechu, který je zarůstá a tím barevně zvýrazňuje.

Jaký je vztah skalních mís k pevninskému ledovci, který se v největší ledové době rozrostl ze Skandinávie až do našeho pohraničí a pokryl většinu Žulovské pahorkatiny? Podle výskytu ledovcem dopravených horninových valounů (červených švédských a finských žul, pazourků aj.) víme, že ledovec zde dosáhl nadmořské výšky až 480 m a zasahoval na jih od Vápenné. Ostrovní hory jsou běžně považovány za nunataky, tj. hory vyčnívající nad povrch ledovce. Skalní mísy, pokud už na nich v době zalednění existovaly, nebyly podle této představy ledovcem pokryty, a proto unikly destrukci. Jenže podle nejvyšší známé výšky dosahu ledovce mohly nad jeho povrch vyčnívat jen svrchní část Boží hory (527 m) a vrcholek Borového vrchu (487 m). Svahy těchto hor s mísami (na Boží hoře v 390 m, na Borovém vrchu v 430–440 m) i celý Smolný vrch

Mělké a ploché mísy na úbočí Boží hory nad železniční stanicí v Žulové. Max. průměr větší mísy 130 cm, hloubka 50 cm. Odtékající voda zcela rozrušila část okrajů mís.

Mísy vznikly na vodorovných površích skal. Pokud je najdeme na svislé straně bloku, znamená to, že původní skála se rozpadla a žulové bloky různě naklonily jako u tohoto příkladu z údolí Černého potoka jižně od Andělských Domků u Žulové. Průměr největší mísy 80 cm, hloubka 40 cm.

AGENTURA OCHRANY
PŘÍRODY A KRAJINY
ČESKÉ REPUBLIKY

AGENTURA OCHRANY
PŘÍRODY A KRAJINY ČR,
regionální pracoviště Olomoucko -
Správa CHKO Jeseníky
ve spolupráci s partnery
vyhlašuje

IX. ročník
fotografické
soutěže

JAK VIDÍM JESENÍKY

Soutěžní témata:

1. KRAJINA

snímky zachycující jedinečnost jesenícké přírody

2. ROSTLINY A ŽIVOČICHOVÉ

fotografie volně rostoucích rostlin a volně žijících živočichů

3. VOLNÉ TÉMA

snímky nezařaditelné do předchozích kategorií, avšak s vazbou na Jeseníky (např. lidé, architektura, makrofotografie...)

4. FOTOGRAF JUNIOR

předchází tři témata, ovšem pro mladé fotografy do 18 let (do data uzávěrky soutěže).

Nemáš-li foťák,
cvakni to **mobilem** ;-)

Do všech kategorií přijímáme fotografie v elektronické nebo tištěné podobě. Tisk vybraných snímků zajistí a uhradí organizátoři soutěže.

termín uzávěrky je 1. února 2021

Kontaktní osoba:
Michal Ulrych

e-mail: michal.ulrych@nature.cz

autor fotografie: Václav Hýža

www.facebook.com/jakvidimjeseniky

